

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filozofie
Studijní program: Filozofie
Studijní obor: Filozofie humanitních věd

FROMMOVO POJETÍ ČLOVĚKA A VÝCHOVY

FROMM'S CONCEPTION OF MAN AND EDUCATION

Bakalářská práce: 12-FP-KFL-146

Autor:
Aneta HANÁKOVÁ

Podpis:

Vedoucí práce: doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.

Konzultant: doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
57	-	1	-	30	-

V Liberci dne: 27.4.2012

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra filosofie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

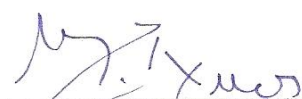
pro (kandidát): Aneta Hanáková
studijní obor (kombinace): Filosofie humanitních věd
Název BP: Frommovo pojetí člověka a výchovy
Název BP v angličtině: Fromm's Conception of Man and Education
Vedoucí práce: doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.
Konzultant:
Termín odevzdání: prosinec 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 16.11.2010

děkan

vedoucí katedry

Převzal (kandidát):

ANETA HANÁKOVÁ

Datum:

14. 2. 2011

Podpis:

Hanáková

Název BP:	Frommovo pojetí člověka a výchovy
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.
Cíl:	Práce formuluje pohled na člověka a výchovu dle Ericha Fromma a to z hlediska filozofického, sociologického a psychologického.
Požadavky:	Seznámení se základními prameny, tedy dílem Ericha Fromma a dalšími souvisejícími tituly. Průběžné konzultace.
Metody:	Hermeneutický pohled a analytický rozbor pramenných textů. Identifikace filosofických, psychologických (psychoanalytických) a sociologicko-kritických (marxistických, neomarxistických) východisek Frommova myšlení.
Literatura:	<p>FROMM, Erich. Umění milovat. Praha : Český klub, 2008. 125 s. ISBN 978-80-86922-07-2.</p> <p>FROMM, Erich. Člověk a psychoanalýza. 2. dopl. vyd. Praha : Aurora, 1997. 200 s. ISBN 80-85974-18-5.</p> <p>FROMM, Erich. Mít, nebo být? Praha : Aurora, 2001. 242 s. ISBN 80-7299-036-5.</p> <p>FROMM, Erich. Anatomie lidské destruktivity : můžeme ovlivnit její podstatu a následky? Praha : Aurora, 2007. 514 s. ISBN 978-80-7299-089-4.</p> <p>FROMM, Erich. Strach ze svobody. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1993. 138 s. ISBN 80-206-0290-9.</p> <p>FROMM, Erich. Obraz člověka u Marxe. 1. vyd. Brno : L. Marek, 2004. 150 s. ISBN 80-86263-53-3.</p> <p>FUNK, Rainer. Erich Fromm. Praha : Lidové noviny, 1994. 139 s. ISBN 80-7106-086-0.</p> <p>MACHOVEC, Milan. Filosofie tváří v tvář zániku. 2. vyd. Praha : Akropolis, 2006. 387 s. ISBN 80-86903-16-8.</p> <p>Hovory s Milanem Machovcem. Pavel Žďárský (ed.). 1. vyd. Praha : Akropolis, 2008. 192 s. ISBN 978-80-86903-70-5.</p>

Čestné prohlášení

Název práce: Frommovo pojetí člověka a výchovy
Jméno a příjmení autora: Aneta Hanáková
Osobní číslo: P10000382

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 27. 04. 2012

Aneta Hanáková

Poděkování

Děkuji všem, kteří mi pomohli a byli trpělivi při realizaci bakalářské práce. Především děkuji doc. PhDr. Naděždě Pelcové, CSc. za její inspirující podněty a připomínky. Její ochotný a trpělivý přístup mi při tvorbě práce velmi pomohl.

Frommovo pojetí člověka a výchovy

Aneta Hanáková   **BP – 2012**   Vedoucí BP: doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.

Anotace:

Bakalářská práce vymezuje termín člověk v jeho kontextu se společností, která určuje jeho charakter. Společenský charakter je typický pojem Ericha Fromma, který je dále rozpracováván skrze další témata a vlivy. V práci je zpracováno téma pojetí člověka v moderní společnosti. Následně jsou východiska směřována k principům výchovy.

První část práce pojímá o Erichu Frommovi a jeho životě, vlivech, inspiracích, teoriích apod. Dále se zde vymezují důležité pojmy a témata vztahující se k podstatě bakalářské práce.

V druhé části se představuje Frommova psychosociální teorie a dále je logicky rozpracovávána do dalších podkapitol.

Třetí část se zabývá kontextem člověka a výchovy, konkrétně rolí přirozenosti ve výchově a následně se završuje do koncepce nového pojetí člověka a Frommova řešení krize člověka.

Poslední, čtvrtá část rozebírá téma svobody a s ní související hlavní témata – strach ze svobody, faktory ve společenském procesu, autorita.

Klíčová slova:

Člověk, společnost, sociální (společenský) charakter, výchova, humanismus, neopsychoanalýza, svoboda, autorita, produktivita

Summary:

This Bachelor thesis defines the term person in the context of the society that determines its character. The social character is the typical notion of Erich Fromm, who is further elaborated by other issues and influences. The paper describes the concept of a man in a modern society. Afterwards, the resources are directed to the principles of education.

The first part of the work of Erich Fromm talks about his beginnings and his life, the influences, inspirations, theories, etc. It goes on to define the important terms and topics related to the essence of the thesis.

The second part presents Fromm's psychosocial theory and it is further logically elaborated to another sections.

The third part deals with the human context and education, specifically the role of human nature in education and then it completes the design of the new concept of a man and Fromm's human crisis.

The fourth and last part discusses the topic of freedom associated with the main points – the fear of freedom, factors in social process, authority.

Key words:

Man, society, social character, education, humanism, neopsychoanalysis, freedom, authority, productivity

Obsah

Úvod.....	8
1 Erich Fromm.....	9
1.1 Život Ericha Fromma	9
1.2 Frommovo dílo.....	11
1.3 Hlavní inspirace Frommovy filosofie	11
1.4 Frommův vztah k filosofii.....	15
1.5 Humanismus vzhledem k historickému vývoji	16
1.6 Frommovo pojetí humanismu	19
1.7 Humanismus ve výchově	20
1.8 Filosofická reflexe humanistické psychoanalýzy.....	22
1.9 Psychoanalýza v Čechách	23
1.10 Frankfurtská škola.....	25
2 Psychosociální teorie u Fromma	28
2.1 Člověk a společnost z nároku společenského charakteru	28
2.2 Pojetí člověka ve společnosti	30
2.3 Vymezení společenského charakteru	31
2.4 Typy společenského charakteru	33
3 Kontext člověka a výchovy	37
3.1 Lidská přirozenost jako důležitý aspekt kontextu člověka a výchovy	37
3.2 Pojetí výchovy ve filosofii	38
3.3 Frommova koncepce nového člověka.....	40
3.4 Nové pojetí člověka v české moderní výchově.....	42
3.5 Návrh řešení krize člověka.....	43
4 Svoboda	45
4.1 Člověk a jeho strach ze svobody.....	46
4.2 Faktory ve společenském procesu.....	47
4.3 Autorita	49
Závěr	52
Seznam použité literatury	55
Seznam doporučené literatury	57

Úvod

Bakalářská práce Frommovo s názvem pojetí člověka a výchovy vymezuje hlavní účel psaní této práce, která se zaměřuje na teorie a k nim vztaženou literaturu Ericha Fromma a problematiku jeho pojetí člověka ve společnosti. Následně tato analýza jeho nejen filosofické práce směřuje k tématu výchovy pomocí identifikace východisek jeho myšlení.

Touto prací bych chtěla ukázat náhled Ericha Fromma na soudobou moderní společnost, pomocí níž ukazuje pohled na člověka a aspekty, jež ho zásadně ovlivňují a následně s tímto nabídnout související koncept výchovy a její problematiku. Ve všech Frommových dílech se odráží tato tematika, jež je klíčová a vůdčí pro zpracování tohoto tématu. Erich Fromm pojednává pojem člověka a výchovy ze tří perspektiv – a to, filozofické, psychologické (psychoanalytické) a sociologické. Díky propojení úvah z více hledisek je Frommův odkaz soudržný a neobsahuje mnoho vážných rozporů a představuje tak silný charakter myšlenek a podněcuje k zvědavosti nacházet další kontexty. U Fromma je pak znatelná shoda myšlení s jeho životem a vznik zcela nových myšlenek.

Strukturně a formálně jsem postupovala tak, že jsem ve své práci vybrala několik základních oblastí, které filosof řeší a ukazuje na nich člověka a jeho význam ve společnosti. Řazení kapitol je chronologické – zprvu o jeho životě, dílu, myšlení a vlivech na Ericha Fromma, poté již konkrétněji přecházím ke klíčovým tématům nalezeným v jeho sepsaných úvahách. Toto následně analyzuji i do konceptu výchovy jako důležitého elementu v životě člověka postavený na principech, které jsou zřetelně vidět v teoriích a úvahách Ericha Fromma.

Cílem této bakalářské práce je nastínit základní životní otázky dle Frommových úvah a jejich řešení tak, jak se nabízely v jeho díle. Zvláštní pozornost jsem věnovala pojmům sociální (či společenský) charakter, svoboda, odcizení atd. Tyto pojmy jsem dávala do souvislosti s výchovou. Využila jsem všech jeho děl, které byly přeloženy do češtiny a zároveň další primární literatury vztahující se významně k jeho teoriím (například Freud, Marx a jiní). Zcela podstatné pro mě však byly dva Frommovy prameny, a to Člověk a psychoanalýza a Strach ze svobody. Myšlení Ericha Fromma se snažilo způsobit obrat k člověku, jeho postavení a údělu, a to platí i v současné době. Problematika nastiňovaná v této práci není jen teoretickou úvahou, ale měla by se stát i praktickým východiskem v mnoha oblastech lidského myšlení.

1 Erich Fromm

1.1 Život Ericha Fromma

Erich Fromm je charakterizován jako filozof, sociolog, psycholog a psychiatr. Jeho rodné jméno bylo Erich Pinchas Fromm. Narodil se 23. března roku 1900 v Německu, ve Frankfurtu nad Mohanem do ortodoxní židovské rodiny. Otec i matka pocházeli z rodin rabínů. Jak vysvětluje Rainer Funk ve Frommově biografii: „*Proto neudivuje, že se Fromm do poloviny dvacátých let zajímal o tradice a učitele židovství, reprezentující tuto, od většiny se oddělující, negující praxi ve prospěch původního a tvůrčího. Až koncem dvacátých let si v četných publikacích vědecky vypracoval svou vlastní tvůrčí životní praxi, aniž by se přitom vracel k náboženské životní praxi židovské ortodoxie.*“¹ Fromm však v dospělosti přešel z ortodoxního židovství na ateistický humanismus, který mu byl bližší svou univerzální lidskostí a solidaritou ke všem lidem. Již jako mladý totiž zažíval na vlastní kůži antisemitistické postoje okolí, jenž převládaly v německé společnosti té doby. Toto byl také později jeden z mnoha podnětů, který dále rozpracovával ve svých dílech v souvislosti s klíčovou otázkou svobody. Odchod z ortodoxního židovství však neznamenal zanevření nad židovskými kořeny a vlivy. Dokonce spolu s přáteli jako dvacetiletý založil sdružení Společnost pro židovskou lidovou osvětu, ze kterého vzešel i Svobodný židovský učitelský ústav. Úlohou bylo přednáškami zprostředkovat vědění Židů a celkově židovství.

Jako hlavní obor vystudoval psychologii, ale velice se zajímal také o filozofii a sociologii. (Filozofie však pro něj byla důležitá, pokud se zabývala člověkem jako jednajícím bytostí.) K univerzitnímu vzdělání psychologie ještě přidal psychiatrii, sociologii a filozofii na univerzitách ve Frankfurtu nad Mohanem (roku 1918, studoval zde právo), Heidelbergu (od roku 1919, studoval zde sociologii, psychologii a filozofii a poprvé se setkal s psychoanalýzou) a Mnichově (v roce 1926 zde pobýval kvůli psychoanalytickému vzdělání). Právě v Heidelbergu začal se sociologickými otázkami. „*Otázky se týkaly zákonitostí společenského soužití a institucí jako jsou zákon, stát, náboženství nebo obřady, poznání funkce společenských veličin pro jedince, vztah individua a společnosti, základ sociologického zkoumání vůbec...*“² Poté začal pracovat ve frankfurtském Ústavu sociálních výzkumů a prošel psychoanalytickým výcvikem,

---

¹ FUNK, Rainer - JANOTOVÁ, Dana. *Erich Fromm*. Praha : Lidové noviny, 1994, str. 21.

² Tamtéž, str. 36.

jelikož byl členem berlínského Kruhu marxistické psychoanalýzy okolo Freudova žáka Wilhelma Reicha. V Berlíně měl možnost setkat se s významnou psycholožkou Karen Horneyovou.

Účastnil se založení psychoanalytického institutu ve Frankfurtu. Po nástupu Hitlera k moci ve třicátých letech emigroval do Spojených států amerických, kde začal intenzivně spolupracovat s vysokoškolskými pracovišti a odbornými institucemi. Nejprve přijal učitelské místo na Americkém institutu pro psychoanalýzu v Chicagu, ale po názorové neshodě s Karen Horneyovou, která též vedla kursy psychoanalýzy (vyjádřila svůj nesouhlas k učitelské profesi Ericha Fromma bez lékařského vzdělání) se rozhodl odejít. Začal působit jako profesor v New Yorku a přednášel na Kolumbijské a Yaleské univerzitě.

Ve čtyřicátých a padesátých letech rozšířil svou náboženskou praxi o poznání náboženského systému, který byl založen na racionalitě a ne mystifikaci – *buddhismus*³, v popředí se *zenbuddhismem*⁴. Nejen seznámení s psychoanalýzou, ale i zájem o buddhismus mělo své místo v nezávislém procesu Frommova myšlení. Význam východního myšlení byl dle něj příznačný pro jiný druh objevení smyslu života. Element buddhismu můžeme vidět v střízlivém, kritickém, ale toužícím člověku po racionálnosti, nezávislosti, míru, radosti, snažícího se postavit nad iluze a podřizování – to jest koncepce Fromma. Snahou by mělo být poznat sebe sama, být osvobozen od chtíčů a sebeklamu a žít a myslet ve vědění.

V padesátých letech se rozhodl odejít a přestěhoval se spolu s manželkou do Mexika. Zde vyučoval na univerzitě a poté se stal vedoucím oddělení psychoanalýzy na Lékařské fakultě Národní univerzity v Mexiku. Začal se také zajímat o společenské a politické otázky, zakládal politická hnutí a psal články. Významně inicioval výzkumný projekt zaměřený na zkoumání účinků industrializace na mexickou venkovskou společnost. V pokročilejším věku se Fromm přestěhoval do Švýcarska, kde se nadále věnoval odborné vědecké činnosti a to vlastně až do své smrti 18. března roku 1980 v Locarnu.

---

³ Náboženství hlásající, že je možno zbavit se utrpení zřeknutím se všech přání a dosažením „nejvyššího osvícení“ – nirvány. *Filozofický slovník*. Vyd. 1. Praha : Svoboda, 197, str. 57.

⁴ Jeden z buddhistických směrů... Základem tohoto buddhismu je představa o jediné podstatě Buddhy a všech bytostí, o přirozené cestě – tao, která stojí nad všemi teoretickými metodami. Na rozdíl od jiných škol hlásá zen-buddhismus „bleskové osvícení“ – satori. Tamtéž, str. 541.

1.2 Frommovo dílo

Erich Fromm byl ve svém životě velmi literárně činný. Jeho způsob psaní je pro čtenáře dobře přijatelný. Za správce své literární pozůstalosti určil Rainera Funka, jenž mu asistoval v Locarnu a též významně pracoval na desetisvazkovém souborném vydání díla Ericha Fromma. Funk zpracoval biografickou knihu o životě a díle Ericha Fromma a uvedl v ní seznam obsahující kolem osmdesáti Frommových děl či příspěvků. Zde, v mé práci, uvádím české překlady jeho knih.

Chronologický přehled všech vydaných českých překladů Frommových děl:

1967 – Umění milovat

1967 – Člověk a psychoanalýza

1969 – Lidské srdce – jeho nadání k dobru a zlu

1992 – Mít nebo Být?

1993 – Strach ze svobody (či Únik ze svobody)

1993 – Budete jako bohové

1994 – Umění Být

1997 – Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky?

1999 – Mýtus, sen a rituál

2000 – Umění naslouchat

2003 – Psychoanalýza a náboženství

2004 – Obraz člověka u Marxe

2009 – Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie

1.3 Hlavní inspirace Frommovy filosofie

Erich Fromm se už jako mladý velice věnoval četbě Karla Heinricha Marxe, teoretika a filosofa, a Sigmunda Freuda, zakladatele psychoanalýzy. Jejich myšlenky na něj zapůsobily a byly mu podnětem k práci na vlastní teorii.

Je třeba doplnit a objasnit, že Freudova teorie stála na samostatnosti psychiky, která existuje zcela paralelně s materiálními procesy. Lidskou duši pak ovládají různé psychické konflikty neuvědomělých snah o rozkoš, a to především pohlavní. Veškeré vnější i vnitřní stavy jako psychické stavy, lidské skutky, dějinné události, společenské

jevy jsou podrobeny Freudovu objevu – psychoanalýze. Toto vše je vykládáno jako projev nevědomí, strukturovaného do dvou základních pudů *Erós* a *Thanatos*.

Erós je zaměřen na získání sexuální slasti a jeho cílem je sjednocovat život živé substance. Thanatos je destruktivní, řídí se principem naprostého pokoje a neexistence utrpení. Projevuje se zlostí a agresivitou, nebo masochismem (podle toho, je-li obrácen ven nebo dovnitř) a nalézáme ho ve smrti. Freud doplňuje: „Každému z těchto dvou druhů pudů by odpovídal specifický fyziologický proces (výstavba a rozpad) a v každém kousku živé substance by působily obojí pudy, ale přece jen smíšené v nestejném poměru, takže určité substanci by mohlo připadat hlavní zastupování erotu.“⁵ Přitom protiklad obou pudů můžeme ztotožnit s polaritou lásky a nenávisti. Příklady zastupující erós je hodně, jediné jemu vděčíme za „vnitřní tendenci k pokroku a rozvoji k vyšším formám“, a to i včetně nejvyšší formy, kultury. Erós je popudem vzniku kultury jako sexuální energetický pud usilující o získání slasti. Pro Fromma je zásadně významný svou silou, která prosazuje autonomii individua proti podlehnutí represivnímu a kontrolnímu aparátu společnosti. Je tedy zdrojem svobody člověka. Pud smrti můžeme přímo svou povahou označit jako destruktivní pud, jemuž ukazuje cestu nenávisti a agresivity. Zkušeností víme, že nenávist je také pravidelným doprovodem lásky (ambivalence) a nenávist se za některých podmínek mění v lásku a láska v nenávist. Freud přiznává, že pud smrti je postižitelný obtížněji než pud lásky. Odhadujeme jeho pozadí za erotem, a tam, kde se neprozradí svým spojením s ním, nám uniká. „V sadismu, kde ve svém smyslu přetváří erotický cíl, ale přitom plně uspokojuje sexuální touhu, se nám daří nejjasnější vhled do jeho podstaty a do jeho vztahu k erotu. Ale i tam, kde vystupuje bez sexuálního úmyslu, ještě v nejslepější ničivé zuřivosti, nelze přehlédnout, že jeho uspokojení je spojeno s mimořádně vysokým narcistickým požitekem tím, že ukazuje danému Já splnění jeho dávných přání být všemohoucím.“⁶

Marx chtěl vytvořit vědeckou filosofii o společnosti a nazval ji historický materialismus, kde vyšel z materialistického pojetí přírody a společnosti a dojmy pojal jako dějiny vývojových a společenských vztahů, z nichž nejdůležitějším je vztah k výrobním prostředkům. Karl Marx ve svém vědeckém bádání vystihl podstatu materialistického chápání dějin, jeho nejdůležitějším bodem je zdůvodnění historické úlohy dělnické třídy jako tvůrce beztřídní komunistické společnosti. Jeho politická

---

⁵ FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře*. 1. vyd. v tomto uspoř. Praha : Odeon, 1990, str. 122.

⁶ Tamtéž, str. 360.

ekonomie odhalila zákony kapitalistického výrobního způsobu a dle něj ukázala, že je nevyhnutelné nahradit kapitalismus socialismem.

Fromm užil Marxových sociálních a ekonomických pojmů jako obecného rámce a zároveň do svého nového konceptu využil Freudových psychologických prvků, které doslova *překládal* (tj. přenášel z individuální psychologie do svého oboru a naplňoval je novým zkušenostním a myšlenkovým obsahem). Celou vzniklou soustavu poznatků však Fromm rozvinul a kriticky zhodnotil. Vytvořil tak novou svou koncepci a to hlavně díky neopsychoanalýze. Erich Fromm totiž opustil Freudův nadměrný biologismus v úplné závislosti člověka na libidu (Freudův pojem pro psychosexuální energii, nejsilnější pudovou sílu v člověku) a přiblížil se spíš antropologickému pojetí a částečnému existencialismu. Nedá se tedy považovat za *freudovce*, který zcela přejímá učení Sigmunda Freuda, ale svou vlastní teorií patří k neopsychoanalytikům. Spolu s Schulz-Henckem a Karen Horneyovou iniciovali podobný směr psychanalýzy, a tou byla sociálně determinovaná neopsychoanalýza.

Socialismus převzatý od Karla Marxe pak pochopil jako způsob, kde se bude každý pracující člověk aktivně a odpovědně podílet a práce bude přitažlivá a smysluplná. Kromě toho v jeho snaze vytvořit syntetickou koncepci osobnosti se věnoval hlavně mechanismům vzájemného působení psychiky a společenských činitelů v procesu formování osobnosti. Zkoumá dopad sociálních vlivů na *společenský* (neboli *sociální*) charakter⁷ člověka, aplikuje psychoanalýzu na historické a politické dění. Souvislost mezi psychikou jedince a sociální strukturou vyjádřil koncepcí sociálního charakteru, jehož podstatou jsou způsoby, kterými se člověk vztahuje k okolnímu světu. Přešel tak k „sociopsychologismu“, který může vyřešit problém pochopení mechanismu vzájemného vztahu psychologických a sociálních faktorů společenského vývoje.

Dalším důležitým tématem děl tohoto filosofa je cesta lidstva ke svobodě a unikání před touto svobodou. Jednou z forem úniku před svobodou jsou autoritářské tendence, přesněji snaha o ovládání druhých lidí (ve Frommově terminologii sadismus), nebo naopak podrobování se (masochismus). Zde je aplikována humanistická etika chápáná jako protiklad autoritativní a i pouze subjektivní etiky založené na předpojatém a osobním vnímání jedince. V souvislosti s tímto Fromm pojednává o ontologických

---

⁷ Východiskem tohoto pojmu je poznatek, že charakterová struktura průměrného jedince a společensko-ekonomická struktura společnosti, jíž je členem, jsou na sobě vzájemně závislé. Směsici individuální psychické sféry a ekonomické struktury označuje Fromm jako *společenský charakter*.) FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 1994, str. 104. Pojem sociální charakter Fromm užívá spíše ve smyslu formování charakteru sociálními a kulturními vzory, kde odděleně od *sociálního* charakteru pozorujeme též individuální. FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 52.

kategoriích vlastnění a bytí z perspektivy průmyslového světa. Jeho koncepce nakonec ústí do striktního odmítnutí soudobého světa, přetechnizované a byrokraticky řízené společnosti.

Erich Fromm postihuje nešvary kapitalistické společnosti – přeměnu člověka na věc v důsledku odcizení, iracionálnost, nesmyslnost bytí a další jiné negativní rysy objevující se v kapitalistické společnosti. Téma odcizení řeší současně Marx ve svých Ekonomicko-filosofických rukopisech z roku 1844. Dělnická třída a dělník chudnou, protože jejich produkty připadají tomu, kdo má více moci. *„Zhodnocováním světa věcí roste přímo úměrně znehodnocování světa lidí. Práce neprodukuje jen zboží; produkuje sebe samu a dělníka jakožto zboží, a to v poměru, v jakém vůbec produkuje zboží. ... Produkt práce je práce, která se v nějakém předmětu fixuje, zvětňuje se v něm, je to zpředmětnění práce. Uskutečněním práce je její zpředmětnění. Toto uskutečnění práce se v ekonomickém stavu jeví jako odskutečnění dělníka, zpředmětnění jako ztráta a poroba předmětu, osvojení jako odcizení, jako zvnějšnění.“*⁸ Právě tím, že se dělník staví k produktu své práce jako k cizímu předmětu, vyvstávají důsledky odcizení. Čím více se dělník zdokonaluje ve své práci, tím mocnějším se stává svět, a tím chudším se stává on sám, protože mu méně záleží na jeho vnitřním světě. Vkládá svůj život do předmětu, jeho život patří předmětu, on sám je bezpředmětný a zvnějšněný místo zniterněný. Dělník vyrábí, méně konzumuje, vytváří sice více hodnot (ekonomických), ale on sám ztrácí na své hodnotě. Marx věřil, že dělnická třída povede k transformaci společnosti, protože byla zároveň nejvíce odlidštěnou a odcizenou třídou a byla tak potenciálně nejsilnější. Síla tkvěla v závislosti společnosti na této třídě. V Antologii textů současné západní filosofie se píše: *„Marx nepředvídal vývoj kapitalismu až k onomu bodu, kdy dělnická třída by materiálně prosperovala a podílela se na duchu kapitalismu, zatím co celá společnost se do určitého stupně stane odcizenou. Nikdy si neuvědomil ono odcizení z nadbytku... které může být stejně odlišující jako odcizení ze zbídačení...“*⁹

Jeho psychosociální teorie a celkově pohled na svět klade důraz také na tolik potřebné štěstí jako účast na štěstí jiných, které nás opět vede k humanistické etice. A nejen ta, ale i psychoanalýza a terapie spolu s mocí lásky je pokusem pomoci pacientovi, aby získal nebo obnovil schopnost milovat. Jak také psycholog Drapela

---

⁸ MARX, Karl. *Ekonomicko - filosofické rukopisy z roku 1844*. 1. vyd. Praha : SNPL, 1961, str. 62.

⁹ Antologie textů současné západní filosofie. 3., Problémy moderního humanismu. Praha : SPN, 1967, str. 118.

cituje ve své knize v úryvku Lidské potřeby a láska Fromma: „...je zralá láska sjednocením za současného uchování vlastní integrity, vlastní individuality. Láska je aktivní silou v člověku; silou, která prolamuje zdi oddělující člověka od druhých lidí, která ho s druhými spojuje. Láska člověka vede k překonání citu osamocení a oddělení, avšak dovoluje mu být sám sebou, uchovat si svou integritu.“¹⁰

Erich Fromm nahlédl rovněž svou teorii z hlediska *existencialismu*¹¹. Zvláště kladl důraz na společenský kontext lidské existence, na důležitost uvědomění si sebe samého a vlastní vnitřní hodnoty, a to z hlediska lidské existence. Hlavním problémem společnosti je volba mezi „robotismem“ a „humanistickým socialismem“, což znamená spolupráci, aktivitu, odpovědnost a následně svobodu ve svém jednání. Člověk by měl využívat kapitálu a ne naopak, jak tomu je. Lidská existence je stále více ohrožena vlastní odděleností od přírody a stáváním se samostatným individuem, což dle Ericha vede k pocitům osamocení, beznaděje a nicotnosti. Lidé již dlouho usilují o stále větší individualizaci, ovšem dnešní míra autonomie pocíťovaná příslušníky zvláště západní kultury byla dosažena za cenu nejistoty a pocitů osobní bezvýznamnosti.

Hlavní body Frommovy teorie a odkrytá zásadní témata jsou v jeho dílech zcela jasná. Fromm byl totiž srozumitelným autorem mnoha děl o psychoanalýze, psychologii náboženství a úpadku kapitalistické společnosti, jež obsahují mnoho dalších otevřených podtémat a nástinů, nad kterými je možno se zamýšlet.

1.4 Frommův vztah k filosofii

Fromm se pokoušel o základní nástin problematiky člověka a lidské civilizace, která vyvstala z nároku moderní doby. Začlenil tak mezi své teorie humanitně orientovanou *antropologii*.¹² Jako jiní filosofové totiž užil určité filosofické antropologie umožňující celistvý filosofický pohled na člověka, jenž je propojený dalšími vědními disciplínami. Rozkvět filosofické antropologie nastal ve 20. století – právě když se problematika člověka stala klíčovým tématem filosofie. Proč

---

¹⁰ DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti*. 5. vyd. Praha : Portál, 2008, str. 67.

¹¹ V moderní filosofii přechází důraz na jednotlivou, konkrétní existenci, zejména člověka... Právě lidská (tj. naše) e. je východiskem veškerého poznání, zkušenosti, ale i usilování... a svobody. ...současná filosofie staví do popředí otázky odpovědnosti, e. jako východiska vztahů ke druhému ...a etiky vůbec. SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. 6., přeprac. vyd., (Ve Vyšehradu 4.). Praha : Vyšehrad, 2010, str. 268.

¹² Nauka o člověku; filosofická antropologie se zabývá filosofickým zkoumáním člověka a společnosti. Založena Kantem, rozvinula se ve 20. stol. Schelerem, Gehlenem, Lévi-Straussem, Batesonem. Tamtéž, str. 247.

vzniklo toto odvětví filosofie a antropologie? Vystoupilo na povrch mnoho otázek po tom, co je vůbec člověk, jaké je jeho místo ve světě, co je vlastně svět, co je smysl člověka apod. Filosofická antropologie měla tázajícímu člověku pomoci zorientovat se opět ve světě. A toto chce i Erich Fromm přesto, že svou vizi nepojímá přímo jen skrze filosofickou antropologii, ale spíše směřuje dále až k antropologickému psychologismu, kulturní psychoanalýze a humanismu. Těmito uvedenými antropologickými otázkami se ale zabývá stejně jako Immanuel Kant, Martin Buber či Max Scheler.

Dnešní doba znovu vyžaduje hledání cest pro lidskou společnost, jimiž se ubírá a které vedou za lidským údělem. Směr udává člověk a jeho osud. Problematika filosofické antropologie se stala diskutovanou disciplínou dobového filosofického, ale i celkového uvažování o člověku a i v budoucnu má její význam své místo.

Fromm taktéž vychází ve své koncepci člověka z humanistických tradic uvažování, které jsou prvně patrné již v období řeckého myšlení a vrcholově pak v době novověku. Je tak ostatními považován právě za pokračovatele humanismu s ohledem na rozpracování otázky lidského života. Humanismus si klade za cíl uznávat hodnoty každého lidského života, solidaritu, lidství. Myšlení a postoje jsou soustředěny do rukou člověka a lidstva. Znak humanismu jsou spatřitelné ve Frommově koncepci právě důrazností na cenu života, svobodu člověka, jeho schopnosti a sílu rozumu.

1.5 Humanismus vzhledem k historickému vývoji

*Humanismus*¹³ a humanistické myšlení vzniklo už v době klasického řeckého myšlení. Obratem k člověku je ten antropologický, typický od dob Sokrata. Jako v mnoha jiných oblastech, i ve sféře humanistické reflexe prokázali Řekové své univerzální nadání a přišli jako první s humanistickou iniciativou. Ta zazněla v básnictví, dramatu, sochařství a i celistvém obraze člověka. Objevila se zde tvořivá, činná a produktivní síla. Člověk je tak mocný díky sobě a své práci, tvorbě lidské skutečnosti, umění všeho druhu. Obecně ústředním humanistickým ideálem řecké antické kultury je ideál *kalokagathia* – ideál člověka krásného a dobrého, zdokonalujícího své fyzické a duševní schopnosti, soulad krásy a dobra. Krásno není však hodnoceno jako vnější vlastnost, ale vnitřní hodnota, zhodnocení lidského

---

¹³ Souhrn názorů vyjadřujících úctu k důstojnosti a právům člověka, péči o blaho lidí a jejich všestranný rozvoj, o vytvoření podmínek společenského života příznivých pro člověka. *Filozofický slovník*. Vyd. 1. Praha : Svoboda, 1976, str. 178.

osobního bytí. Platón konkrétněji pomýšlel na mravní dokonalost na základě duchovně tělesného výcviku.

V souvislosti s chápáním člověka jako individuality, nejen bytosti utvářející rod, kmen či obec, se tvoří samostatná bytost, která žije také svým životem. V této době se však střídalo myšlení dle různých filosofů a filosofických škol, tedy i pojetí humanismu se prolínalo poté spíše v oblasti společenské, konkrétně tvoření obce *polis* kladlo důraz na občanství. Podstatnou změnu přineslo křesťanství a jeho hodnoty zaměřené na lidskou stránku člověka. Lidský život má velkou cenu a vztah člověka k Bohu je stejně důležitý jako vztah k druhým lidem. Vznikla tak soucitná láska s úsilím o spravedlnost a lásku k bližnímu. Jestliže byl ideálem antické *polis* tělesně a duševně zdatný občan, pak středověkým ideálem byl člověk, který se vzdal pozemských zájmů, starostí a tím více se přiblížil k Bohu.

Další historické období, kde byl typický humanismus, byla renesance okolo 14. až 15. století s hlavním ohniskem v Itálii. Základem bylo spolehnutí se na vlastní schopnosti člověka. Toto se projevilo v zájmu o filosofii, vědu, alchymii a astrologii. Od nebeských věcí se vše obrací více k věcem pozemským a lidským. Myšlenkové směry a postoje jsou zaměřené na člověka, lidství a lidstvo. Humanisté novověku se rozdělují na první a druhé. První generace rozvíjela morální výchovu, důraz je kladen na aktivní život a lidskou důstojnost. Osobnost se utváří a projevuje činem a nejvyšší kvalitou je odvaha a síla. Pozemské hodnoty odporující církevním jsou aktuální. Druhá generace naopak směřuje hodnoty protichůdně než ta první. V druhé polovině 15. století se začíná upřednostňovat život rozjímavý v duchu osamocení. Jedná se tedy o návrat ke křesťanství. Obecně je v humanismu člověk považován jako bytost mající svou lidskou důstojnost a je tak přijímán jako právoplatný člen v univerzálním pořádku – není vyzdvihována pouze mohutnost boha.

V 16. století byl pro celý svět významný myšlenkový pokrok Jana Amose Komenského. Jeho komplex otázek a následných odpovědí obsažených například v *pansofii* (vševědě) přispělo k celkové výchovné a vzdělávací kultivaci. Člověk totiž je pro Komenského vším, protože je schopen stát se vším. Školy chápe jako *dílny lidskosti*, jejichž pravým humánním smyslem je lidi dělat lidmi. Člověk je pro Učitele národů tvor ze všech nejvšestrannější, tak i jeho vlohy a schopnosti se musí rozvíjet všestranně. Komenský se drží humanistického názoru, že zdokonalit a vychovat lze každého člověka a naučit ho tak ke správnému jednání.

Renesanční humanismus našel však inspiraci již v antické morálce a přerůstá následně až v pojetí všestranného člověka (*homo universalis*). Pojem ctnosti, stejně jako v antice, je velice zásadní. Zde označuje schopnost jedince podílet se na společenském životě, zvláště obce. Ctnost vychází však z rozumové osobnosti jedince, není od boha. V této době je cítit velká pokrokovost a materialistické názory. Humanisté hlásali svobodu lidské osobnosti, vystupovali proti náboženskému asketismu, bojovali za práva člověka na rozkoš a uspokojování pozemských potřeb. Ale také považovali rodinu a občanství za důležité společenské prvky. Moralisté, pedagogové, filosofové, právníci, umělci a politikové se snažili svými vlastními prostředky pojmenovat lidskou dokonalost a dosáhnout jí. Tak tento intelektuální rozmach období renesance dozrál rozkvětu v 18. století, kdy osvícenci hlásali hesla svobody, rovnosti a bratrství.

V 19. století se objevil myšlenkový směr *existencialismus* s hlavním představitelem Jeanem Paulem Sartrem. Pro něj byl existencialismus humanismem. Humanismus pro něj znamenal absolutní svobodu a absolutní odpovědnost. Existence člověka je totožná se svobodou, člověk je svoboda. Z hlediska existencialismu totiž svoboda je svobodnou a humánní hodnotou jen tehdy, když jednání člověka není určováno čímkoli jiným (bez determinace). Podobně jako u Ericha Fromma je svoboda určujícím a nejzávažnějším znakem člověka. Pro Sartreho neexistují pojmy svoboda a nutnost jako projev nesvobody, protože jedinou nutností je svoboda sama a člověk jí nemůže uniknout (což dle Fromma často chce).

V 19. století zaujalo svými humanistickými názory pár význačných filosofů, mezi nimi například německý filosof Max Scheler. Základem jeho filosofie hodnot je člověk jako jediná živá bytost schopná vzepřít se světu za cílem absolutních hodnot. Typickým je zde *personalismus*, který vidí existenci bytosti přesahující člověka. Další významná myšlenka vzešla od dalšího Němce, Nicolae Hartmanna. „*Svět je jen kauzálně determinovaný a nesměruje k předem zadanému cíli. Ten může člověk spoluvytvářet. Záleží na tom, jaké hodnoty svého života člověk objeví a zda se mu podaří je prosadit, naplnit.*“¹⁴ Zde je vidět značná podoba ve Frommově koncepci činného aktivního člověka, jež by měl vidět smysl života v produktivním žití.

Naneštěstí nastal spíše hmotný výsledek humanismu a zánik humanistické kultury díky přílišnému prahnutí po vědění a jeho propojení s vědou a technologiemi. Humanismus selhal, protože člověk již není středem tvorstva. Postavení tvořitele

---

¹⁴ PELCOVÁ, Naděžda. *Výchova k humanismu : studijní texty rozšiřujícího studia učitelů ON a ZSV*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 199, str. 23.

vymizelo, postavení člověka je podřízené. „Žádná svobodná vůle v jakémkoli důležitém smyslu tohoto výrazu neexistuje; lidský rozum se dokáže plně prosadit jen v nevelké, přísnými limity vymezené oblasti....Myšlení, jež ve dvacátém století převažuje, je čistě zvířecí: žít dobrý život znamená spotřebovávat, spát a množit se. Akceptujeme-li toto hledisko, pak lze vskutku hovořit o ohromném pokroku – většina obyvatel Západu skutečně zbohatla.“¹⁵ Renesanční humanismus v nás zůstal v podobě touhy po vědění spojené s uplatňováním rozumu, čemuž podléháme a tvoříme sebeklam, dle něhož nás vědění učiní lepšími a šťastnějšími. Zároveň nám dal odkaz v podobě nadšení a radosti člověka a jeho života.

1.6 Frommovo pojetí humanismu

Humanismus měl ve filosofii Ericha Fromma podstatnou roli. V tomto ohledu na něj měl velký vliv rabín Dr. Salman Baruch Rabinkow, u kterého studoval hlavně výklad Písma podle talmudu, ale nejen to. Fromm převzal podstatu z Rabinkowova humanistického pohledu na židovství a ověřil ji svými psychoanalytickými a sociálně psychologickými výzkumy. Doplnil humanismus o antropologický náhled, a to vidět člověka v jeho schopnosti *biofilie*¹⁶, lásky (i lásky k bližnímu), autonomie, produktivní orientace, dobra, humanity, svobody. Samozřejmě je znatelný i vliv židovství a celkově židovská atmosféra, v které Fromm vyrůstal. Židovský humanismus pojímá člověka jako lidskou bytost, jenž je účelem sama sobě a zároveň je zatížena zodpovědností za veškeré tvorstvo. Autonomní individuum se stává nezvratným základem lidstva, v němž základem mravnosti je poznání boha a židovská etika.

Za jakých podmínek uvedené schopnosti vznikají, rozvíjejí se, a za jakého předpokladu nastává humanistická volba? Autor Frommovy autobiografie Funk odpovídá ústy Ericha Fromma a rabína Rabinkowa stejně: „Jen za předpokladu životní praxe, v níž všechny oblasti života i jeho projevy – hospodaření, formy zespolečnění, stupnice hodnot (materiálních, psychických i duchovních) – jsou určovány touž humanistickou orientací, a proto tvoří v sobě souhlasnou jednotu, se budou rozvíjet

---

¹⁵ CARROLL, John M. *Humanismus : Zánik západní kultury*. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996, str. 191.

¹⁶ Biofilie je vášnivá láska k životu a k všemu živému – je to touha po růstu, ať už jde o člověka, rostlinu, myšlenku nebo společenskou skupinu. Biofilní člověk raději buduje něco nového, než aby zachoval staré. FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity : můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha : Lidové noviny, 1997. Psychologie P ; sv. 7. Str. 358.

*humánní schopnosti a antropologická volba se bude zároveň projevovat jako „rozumová“, to znamená ve své „racionalitě“.*¹⁷ Rozvoj tvůrčích a původních schopností člověka je tedy podmíněn celkovou životní praxí určující humanistickou orientaci. Záruku humanistické orientace zaručuje tvořivý, život milující, na Bytí orientovaný charakter člověka, který rozvíjí produktivní síly rozumu a lásky.

Význam humanismu vidí Fromm konkrétně v humanistické etice. Člověk je v ní tvůrcem a zároveň i předmětem norem, tedy pramenem nebo regulativní silou a tím, kdo je mravně ovlivňován. Toto pojetí stojí na poznání lidské bytosti a to musí být celistvé. Pak si lze odpovědět na otázku po smyslu lidského bytí a nalézt tak normy, podle nichž by měl žít. Platné etické normy se však mohou vytvářet pouze pomocí rozumu. Člověk je schopen soudů platných jako všechny ostatní soudy, což bylo vidět v humanistické tradici, která spočívá na svéprávnosti a rozumu člověka.

Erich Fromm se snaží ve své knize *Člověk a psychoanalýza* ukázat platnost humanistické etiky pocházející z lidské přirozenosti. Mravní normy totiž spočívají na vlastnostech, které jsou člověku trvale vlastní. Naše mravnost je přímo spojena s naším charakterem. *„Je nemožné rozumět člověku se všemi jeho emocionálními a duševními poruchami, jestliže nechápeme povahu hodnot a morálních konfliktů. Pokrok psychologie nelze hledat v oddělení domnělé „přírodní“ sféry od domnělé „duchovní“ a také ne v koncentraci pozornosti na přírodní oblast, ale v návratu k velké tradici humanistické etiky, která pozorovala člověka v celé jeho fyzicko-duševní celistvosti a zastávala názor, že posláním člověka je být sám sebou a že podmínkou k dosažení tohoto cíle je, aby člověk mohl být sám pro sebe.“*¹⁸

1.7 Humanismus ve výchově

Úkolem výchovy je lidskost bytostí, má velký význam pro lidské bytí a lidské bytí je účastí na bytí vůbec. Bytí však, jak zdůrazňoval Fromm, musí mít subjektivní přístup právě k žitému životu. Měli bychom se rozvíjet, živě existovat, být přítomni. Člověk a jeho osud je naprosto jedinečný a jde o to porozumět své zodpovědnosti za žití sebe sama a zodpovědnosti za své činy. Jak doplňuje Radim Palouš a Zuzana Svobodová v knize o teorii výchovy: *„... jde o pohyb volby mezi možnostmi činit to, co je vhodné, dobré, a tím, co je méně vhodné, špatné (a zpravidla také jednodušší) – to je*

¹⁷ FUNK, Rainer - JANOTOVÁ, Dana. *Erich Fromm*. Praha : Lidové noviny, 1994, str. 30.

¹⁸ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 10.

*přece tím nejvlastnějším, co nakonec každá výchova, rodinná i školská, sleduje. Nezodpovědné, povrchní, jen zdánlivě správné žití znamená, že individuum žije nepravě, a tedy jako bytost bez konečné individuality...*¹⁹

Podobně jako Martin Buber, také německý Žid, přemýšlí i Erich Fromm v otázkách individuality, odpovědnosti, vztahu k bytí. Buberovy myšlenky přesnějšího vymezení bychom oproti němu zařadily do filosofie výchovy, ale i tak u obou filosofů můžeme spatřit jasné souvislosti s podstatou výchovy. Do vychovávaného se nemají zapisovat zákony, příkazy, vědomosti autoritativním systémem výchovy a vzdělávání, které vede k osamocení a manipulaci. Jak je uvedeno v knize *Výchova k humanismu* v kapitole o Martinu Buberovi: „*Smysl výchovy tkví ve vymezení osobní odpovědnosti za nám přidělený a svěřený okruh života... Výchova je tedy událostí rozhodnutí všech zúčastněných Já i Ty, zda milujeme svět tak, abychom byli s to za něj převzít odpovědnost. Výchovná kompetence vychází z odpovědnosti, která s sebou nese starost, závazek, za to, co je mi svěřeno do péče, co ovládám, co je mi vydáno v šanc, co na mne spoléhá, co mám ve své moci.*“²⁰ Modernímu člověku, který se cítí osamělý a odcizený, je nabídnuta možnost být něčím větším. Díky tomu, že mu záleží na někom jiném stejně či dokonce více než na sobě samém, způsobí sám sobě lidský přesah.

Přirozeností člověka jak být svobodný je dle Fromma hledání, rozhodování a činění. Tímto se uskutečňuje naše poslání – lidství, jelikož lidství nelze bez svobodného rozhodování uskutečnit a rozhodování není možné bez svobody. Je však nutné si uvědomit základ etiky a humanity, že pokud člověk jedná svobodně, nese pak odpovědnost za své jednání se všemi důsledky. Odpovědnost mu pak umožňuje sounáležitost s celkovým bytím, ke kterému si utváří osobní vztah.

S ohledem na tato východiska může výchova umožnit vytvoření identity, sebetvoření, nalézání jednoty v sobě samém a její vypracovávání, uvědomování si své určenosti. Na druhé straně výchova nemá být jednoduchým procesem za účelem dosažení stanoveného cíle. Vychovávat sebe či ostatní, nebo být veden někým, má být životním pohybem člověka za účelem otevřenosti, nelhostejnosti a mravnosti.

---

¹⁹ PALOUŠ, Radim - SVOBODOVÁ, Zuzana. *Homo educandus : filosofické základy teorie výchovy*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2011, str. 75.

²⁰ PELCOVÁ, Naděžda. *Výchova k humanismu : studijní texty rozšiřujícího studia učitelů ON a ZSV*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1999, str. 45.

1.8 Filosofická reflexe humanistické psychoanalýzy

Erich Fromm podotýkal, že dnešní doba způsobuje, že člověk se cítí nejistý a také je stále více zmaten a to hlavně díky prahnutí po hmotných statečích, jelikož má nízký pocit jistoty ve svém vlastním životě a ve společenských vztazích. Nejistota a bezmocnost je možným a vyskytujícím se trendem této doby. To hlavně způsobuje největší problém soudobé společnosti a nás samých, a to jest ztráta cíle života a tedy člověka samého. Člověk se totiž až příliš moc zaměřuje na prostředky, jak ovládnout přírodu a vše co nám nabízí a aniž chce, tak se zaplétá do vlastních machinací používaných při ovládání všeho, co se mu zlíbí. Skrze chtíč se stal přímo otrokem mašinerie, kterou vlastně sám stvořil. Stal se tvůrcem věci, kterou měl ovládat, ale ona nakonec ovládla jeho. Vše má za výsledek následná nevíra v sama sebe, v člověka. Vodítkem k „procitnutí“ z tohoto kruhu by měl být rozum, jenž nám pomáhá stanovit etické normy a hodnoty. Bohužel však namísto rozumu přichází často v moderní společnosti odevzdanost vůdcovským autoritám a honba za materiálními úspěchy – tento hlas je poslouchán místo hlasu vlastního rozumu. Nesvéprávnému člověku chybí vlastní hodnoty, jelikož je přebírá od jiných.

Fromm ukazuje jako možné řešení pochopit problém a započít změnu v pojetí člověka, a to propojením psychologie, filosofie a etiky. Touto cestou se lze dobrat k celistvosti člověka a jeho konečnému možnému poslání být sám sebou, mít vlastní hodnoty. Cíle lze dosáhnout za předpokladu, že člověk chce být také sám sebou, ne pro potřeby ostatních, což bychom měli najít ve své vlastní přirozenosti. Měli bychom znát sami sebe, abychom začali důvěřovat sami sobě a ve své jednání. Snahou by mělo být docílit vlastního štěstí a uvědomit si i vlastní povinnosti vůči sobě, a to nejen uvědomění sebe sama skrze práci, úspěch, peníze a prestiž – tedy k materiálním cílům či cílům okolí.

V otázce hledání štěstí navazuje úvahami český filosof Milan Machovec. Machovec rozpracovává pojetí štěstí Ericha Fromma a hovoří, že člověk se nemá upínat na iluzi absolutního štěstí, které patří k omylům lidstva. „*Lidé, kteří hledají především štěstí, jsou hloupí a omezení. To mi několikrát osobně pověděl můj přítel, mistr moudrosti Erich Fromm. Musíme moderním lidem hledajícím štěstí ukázat, že právě z hledání štěstí budou nešťastní.*“²¹ Hledání člověka by mělo tkvět v hledání hloubky uvnitř sebe sama a mělo by vyústit v rozvinuté lidství. Štěstí člověka je vedlejší podstata

---

²¹ *Hovory s Milanem Machovcem*. 1. vyd. Praha : Akropolis, 2008, str. 14.

života, protože pokud hledáme hloubku, sílu prožitků, autentičnost života, pak se štěstí samovolně s tímto dostaví. Celá koncepce nalezení hloubky života souvisí i s nalezením dialogu. Dialog byl v minulosti mravním nárokem, sloužil k ozdravení lidských vztahů a byl přirozenou samozřejmostí. Člověk měl přímo vlastnost se neustále, nejen skrze řeč, projevovat vlastní myslí a myslí lidí bezprostředního okolí. V moderní době, ale lidé ztrácejí možnosti žít dialogicky. V dialogu nešlo a nejde pouze o složku rozumovou, ale také o složku citovou. A nejde nejen o oblast společenskou, ale i oblast intimní, kde se projevuje lidská přítomnost, dialogické chápání.

Jelikož v této honbě za zdánlivým štěstím člověk dříve či později narazí na to, že nejde o jeho vlastní zájmy, ale spíše o sloužení ostatním lidem a jejich zájmům. Neumí tak žít svůj vlastní život, v podstatě nedokáže umět žít. Podstatou života je totiž udržení a prosazení vlastní existence. Cíl lidského života musí být proto chápán jako rozvíjení vlastních sil v souladu se zákony jeho přirozenosti. Odlišuje se právě tak individuální a zcela rozmanitou směsí charakteru, temperamentu, talentu, vloh, uskutečněnou individualitou. Jak zdůrazňuje Fromm, je důležité ukázat svou uskutečněnou individualitu a té dostát tím, že by se neměl stát loutkou společenských dohod, ale aktivní bytostí, která svým vnitřním založením ostře reaguje na mocný tlak sociálních a kulturních poměrů. Nemělo by mu být jedno, co se děje okolo něj a neměl by se pouze podřizovat společenskému řádu. Lidská přirozenost není strnulá a nereaguje pouze na podnět. „Člověk se může přizpůsobit otroctví, reaguje však na to zaostáváním svých intelektuálních a morálních schopností... Člověk se může přizpůsobit téměř všem kulturním formám; stojí-li však v rozporu s jeho přirozeností, pak se dostavují duševní a emocionální poruchy, které ho případně nutí měnit tyto poměry, protože svoji přirozenost změnit nemůže.“²²

1.9 Psychoanalýza v Čechách

Psychoanalýza ne náhodou vznikla uprostřed Evropy v intelektuálním a citovém centru přelomu století. V té době byl člověk nahlížen jako bytost ovlivňovaná psychickými silami skrytými a nepřímou se projevující z nevědomí. Freudova psychoanalýza odstranila z lidské duše střed všeho dění a nastavila představu duše, která se vyvíjí a tvaruje v rámci protikladných sil. Psychoanalytické objevy však svým

---

²² FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 22.

významem přesáhly rámec vědecký, staly se totiž inspirací mnoha umělců, spisovatelů, filozofů a dalších myslitelů.

Přestože byl Freud velmi slavný zvláště v západní a střední Evropě a pocházel z moravského Příboru, nebyla psychoanalýza českou veřejností pozitivně přijímána a čeští intelektuálové byli k Freudovi skeptičtí. Ferdinand Peroutka byl k němu v roce 1924 kritický svým názorem: u Freuda není nic než jiného než pohlavní pud, zasekl se v pudové jednostrannosti. Avšak Peroutka neznal pozdější změny v psychoanalytické teorii, kde došlo k vytvoření modelu Ono, Já a Nadjá a přidání agresivního pudu k původní teorii libida. Dalším, kdo se v předválečném období vyjadřoval k Freudovým teoriím, byl Otokar Fischer. V roce 1925 publikoval svůj názor podobný Peroutkovému, ale nabádal k tomu, aby byla brána vážně.

Povětšinou se psychoanalytické myšlení rozvíjelo jen v malých kroužcích a šíření nepřispělo ani desetileté cenzurování, které oslabilo jeho reflexe a zbrzdilo celkové studium. Tak jako na jiných místech Evropy měla psychoanalýza odezvu ve světě literárním a uměleckém a teprve později v psychiatrii a psychologii. Přínos měla ve způsobu léčení, kde novinkou bylo, že pacient a lékař pátrají společně po příčinách nervové poruchy.

Při výročí Freudových 75. narozenin byl vydán první československý psychoanalytický sborník. Přispěli do něj významní zastánci psychoanalýzy, z lékařských kruhů: Stuchlík, Osipov, Windholz, Frank, Slabihoudek. Trend byl povětšinou takový, že vliv psychoanalýzy se prosadil v malé skupině praktiků a těch co zároveň vydávali jeho díla u nás. Jak vysvětluje Michael Šebek ve svém článku o předválečném vývoji psychoanalýzy v Čechách: „*Svůj podíl na malém přijetí psychoanalýzy měly také postoje politiků Masaryka a Beneše, kteří k ní měli negativní nebo zdrženlivý poměr. Literární svět na tom nebyl o moc lépe. V Karlu Čapkovi budila psychoanalýza odpor, urážela jeho představy o morální čistotě a citové podstatě erotických vztahů.*“²³ Pokud shrneme situaci v předválečném období, pak k nám psychoanalýza pronikala velmi pomalu a byla spíše na okraji zájmu, ale přesto velmi prosperovala s porovnáním dalších let. Intelektuálové nepřijali především redukci lidské motivace na pouhý sexuální pud. Na druhé straně byli schopni přijmout nový fakt nevědomého života.

---

²³ Psychoanalýza v Čechách. *Psychoanalýza v Čechách : sborník ze semináře ke 140. výročí narození Sigmunda Freuda*. Vyd. 1. Praha : Nakladatelství Franze Kafky, 1997, str. 15.

V roce 1946 se etablovala psychoanalytická skupina, jejíž jádro již fungovalo pár let ve 30. letech, a to s předním psychoanalytikem Dosužkovem. Poté již skupina zahrnovala 24 členů. V pozdější době je však psychoanalýza mocensky oslabována a zájemci se odvracejí. Freudova teorie se již šířila v určité deformované podobě, vlivem současné politické atmosféry socialismu a veškerém učení laděném do marxismu. Konec 60. a počátek 70. let znamenal průlom, který vedl k rozšíření psychoanalýzy mezi více odborníky. Tento zájem trvá do současnosti a to možná díky zvýšenému zájmu o větší zniternění života a zkoumání vlastních duševních stavů. A tak oficiální přístup k Freudovým objevům je již překonán, i když je stále kritický. Pro mnoho psychologů je stále svérázným. Jak uvedl ředitel psychoanalytického nakladatelství: „Aktuálně existující analytická skupina se snaží navázat na aktivity svých učitelů a předchůdců. Vede terapie, tréninky, teoretické vzdělání, publikuje... V roce 1990 vzniká oficiální Česká psychoanalytická společnost a Psychoanalytický institut.“²⁴

1.10 Frankfurtská škola

Výsledkem antropologicky zaměřené filosofie 20. století bylo několik přístupů, jak nahlížet na člověka a společnost. Erich Fromm spolu s Herbertem Marcusem kriticky navazují na Marxe a současně na psychologickou a psychoanalytickou koncepci Sigmunda Freuda. Jejich učení využilo materialistických principů marxismu, kde je člověk určován společností a takováto společenská bytost je determinována ekonomickými zákony. Marxistické úvahy pak doplnily o psychoanalytický freudismus, kde člověk získal psychologickou určenost života jedince, jejímž základem je pudovost, přirozenost, nevědomí, instinkt a další podobná hlediska. Odtud vidíme příčinu snahy o vytvoření nového pojetí člověka a vývoji lidské společnosti vůbec. Toto by také mohlo například nastat díky osvobození práce od ekonomického tlaku. Práce by tak nebyla pouze nutným prostředkem k životu, nýbrž svobodným výkonem tvůrčích sil aktivní lidské bytosti.

Neomarxismus využívá psychoanalýzy, kde styčným bodem je antropologie, zájem o člověka. Psychoanalýza pohlíží na marxismus jako problematiku výkladu člověka a jeho existence. Jak vysvětluje Miroslav Petříček, přední český filosof, ve své knize Úvod do (současné) filosofie: „Je totiž zřejmé, že pokoušíme-li se vyložit člověka

---

²⁴ Tamtéž, str. 29.

*pouze jako souhrn společenských vztahů, jako výslednici působení těchto vztahů, tedy např. pomocí kategorií "třídního" či "ekonomického" zájmu, pak ignorujeme základy člověka jako přírodně-biologické bytosti. Tyto kategorie musí být nějak zakotveny v přírodní podmíněnosti člověka – neboť jinak by společenský člověk byl něčím naprosto odtrženým od člověka jako přírodní bytosti. V této souvislosti byly pro některé marxisty inspirující ty Marxovy úvahy z jeho Rukopisů, kde mluví o člověku jako o bezprostředně přirozené bytosti nadané určitými životními silami (tedy i pudy) a jako o bytosti trpící tím, že předměty, k nimž se jeho pudy vztahují a jež potřebují, jsou na něm nezávislé.*²⁵ Člověk takto pojmáný je sice dle pojetí Marxe přirozená bytost obsahující stránky osobnosti, které uznává psychoanalýza, ale na druhé straně je dle zařazenosti do kategorií odosobněn, dělá z člověka až měřitelnou a manipulativní věc.

Freudovy prvky myšlení v teoriích Marxe zásadně ovlivnily Fromma i Marcuseho. Důležitý aspekt v pojetí člověka je společenský vývoj, který modifikuje původní přirozenost lidské bytosti a jeho původní konflikt mezi principem reality a principem slasti vymezující rozdíl mezi člověkem a zvířetem.

Oba filosofové, Fromm i Marcuse, se snažili o novou koncepci člověka a vývoje lidské společnosti. Marcuse nezávisle na Frommovi došel k podobným závěrům, a to pod určitým vlivem Hegela. Ten Marcuseho názorově ovlivnil více než Fromma v otázce lidského jednání a schopnosti myslet. Celý vývoj společenského života je dle něj v mnoha směrech dán vývojem lidského ducha jako lidského myšlení. Však vedle vědomí klade velký důraz na vlivy pudů a určení podmínek života psychikou člověka. Je nutné připomenout, že oba filosofové patřili k tzv. *Frankfurtské škole*²⁶. Škola shromážděná kolem Maxe Horkheimera na Ústavu pro sociální výzkum ve Frankfurtu nad Mohanem spojovala mnoho neomarxistických sociologů a filosofů. Jejich snahou bylo spojení marxismu s Hegelovou filosofií s využitím psychoanalýzy, sociologie, existenciální filosofie. Theodor W. Adorno pak patřil mezi nejvýraznější myslitele této frankfurtské školy a kritické teorie (spoluzakladatelem byl Max Horkheimer). Tato teorie usilovala o naddisciplinární zkoumání společnosti a osudu jednotlivce a snažila se tak překonat omezenost jednotlivých disciplín. *„Kritická teorie je materialistickou*

---

²⁵ PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie : [11 improvizovaných přednášek]*. 4., upr. vyd. Praha : Herrmann & synové, 1997, str. 177.

²⁶ Něm. filosofická škola kritického marxismu (Horkheimer, Adorno, Marcuse, Fromm, Benjamin, Habermas). Věnovala se kritice společnosti a teorií, jež brání jejímu vývoji. „Kritika systému“ ovlivnila Novou levici 60. let, později se věnuje teorii komunikace a dialogu. SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. 6., přeprac. vyd., (Ve Vyšehradu 4.). Praha : Vyšehrad, 2010, str. 274.

teorií společnosti, která volně navazuje na Marxovo dílo a využívá dalších autorů, především Nietzscheho, Lukácse a Webera.“²⁷

Ve Frommově filosofii vlivem této školy je zřetelná kritika společenských poměrů a jejich projevů: industrializace, monopolizace a technologie, jež ovlivňují kulturní vývoj. Velkou roli hrála analýza nejen fašismu, ale totalitních režimů vůbec (včetně společností sovětského typu). Kritická teorie celkově posuzovala situaci modernity. Moderní doba se vyznačuje racionálním myšlením, které mělo lidstvo osvobodit od strachu. Avšak moderní masové výrobní procesy a kapitalismus zaměřené na pokrok a ekonomický růst lidi znovu zotročilo a už nejsou pány, ale otroky.

Podobnou koncepci jako Erich Fromm a Herbert Marcuse měl německý filosof Ernst Bloch. Ten také svou marxistickou orientací navázal na pojetí člověka. Avšak oproti zmíněným dvěma filosofům freudismus kritizoval. O světě a člověku uvažuje z pozice lidské existence, z lidského bytí. Existenciální aspekt je silně znatelný jak u Fromma, tak u Marcuse. Blochova cesta myšlení však směřuje k subjektu, který usiluje o pochopení světa pomocí vymezení objektivitu světa samotného (stanovení subjekto-objektového vztahu jako určenost jednoty světa a člověka). Všichni tři filosofové si uvědomují směřování lidstva k určení vlastní naděje na spravedlnost, mír, spokojenost. Člověk je určován svými potřebami, kde má zvláštní postavení potřeba utvořit si své vlastní cíle, potřeba hledání a následně nalezení společenských struktur, které mu sociální vazby umožní.

---

²⁷ HAUSER, Michael. *Prolegomena k filosofii současnosti*. Vyd. 1. Praha : Filosofia, 2007, str. 81.

2 Psychosociální teorie u Fromma

Erich Fromm pojímá člověka a jeho osobnost jako celek jak zděděných, tak i získaných duševních vlastností a činí tak každého jedince výjimečným a jedinečným. Osobnost obsahuje dle něj dvě složky, a to temperament a charakter. Přičemž temperament je bližší vrozené složce člověku a to svou hlavní povahou osobnosti a trvalostí. Je zároveň v opozitu k charakteru, jež má spíše etický význam. Charakter totiž utváří hodnotové volby jedince, ovlivňované sociokulturním působením okolí. Charakter a temperament jsou důležité složky člověka, které ovlivňují nebo určují, jak se chová k okolí a i zároveň k sobě samému.

Toto vztahování se ke světu probíhá ve dvou liniích, a to asimilací (získávání a osvojování si žádoucích předmětů) a socializací (vytváření vztahů k lidem a k sobě samému). Přitom osobnostní přizpůsobení se dosahuje v oblasti charakteru. Ten může být produktivní či neproduktivní. Produktivní spočívá v obdarovávání druhých prostřednictvím lásky a práce. Jestliže totiž člověk miluje to, pro co pracuje, tak také pracuje pro to, co miluje, váží si své práce. Neproduktivní charakter ukazuje jedince tak, že není schopen produkovat a proto musí to, co potřebuje dostávat od druhých a to buď pasivně, nebo aktivním úsilím (například vykořisťováním). Přičemž asimilace podporuje rozvoj neproduktivního zaměření, avšak socializace těsně souvisí s rysy produktivního charakteru. Tedy dobře přizpůsobená osoba by měla mít trvalý vzorec charakteru, kde jsou oba tyto procesy vhodně smíšeny. Člověk tohoto typu je kreativní, harmonicky využívá své schopnosti a talent v interakci k okolí. Oproti tomu osoba s poruchami asimilace se projevuje zcela neproduktivními charaktery a to například konzumními zájmy, přání určována zvnějšku, egoismus, ostatní lidi brání jako dosáhnutí svého cíle, rozvíjení vlastností, které jsou jen ekonomicky využitelné, hromadění majetku a tak dále.

2.1 Člověk a společnost z nároku společenského charakteru

Klíčovým tématem knihy Člověk a psychoanalýza, jež je napsána v celém duchu

nového Frommova pojetí psychoanalýzy, je *sociální charakter*.²⁸ Je důležité si toto základní východisko této kapitoly ozřejmit z hlediska kontextu vztahu člověka a společnosti.

Erich Fromm diagnostikuje dnešního člověka a jeho postoje, cíle. Dnešní člověk se v moderní době dle něj cítí nejistý a zmatený a tyto pocity stále narůstají, stejně jako narůstá jeho moc a nadvláda nad přírodou, hmotou. Nadvláda nad vším, co jest, mu sice na jedné straně může dávat pocit výjimečně dobré pozice, avšak na druhé straně v osobním individuálním životě si tak jist být nemůže. Ať už si je schopen vše plně uvědomit, nebo si svou bezmocnost nepřipouští, ubývá mu tak na jeho lidském významu. Příčina tkví v soustředění se na touhu vlastnit a to nejen hmotné věci, ale cokoliv, co je možné – od druhých lidí a jejich názorů až po majetek. Tužba mít moc následně způsobuje absenci péče o vlastní život a snahu o navazování nebo udržování vztahů ve společnosti.

Zároveň Fromm poukazuje na to, jak člověk ztrácí cíl svého života, jenž by přirozeně vycházel z něj samého. Tak člověk následně ztratil víru v sebe sama a ztratil sílu být *sám sebou*.²⁹ Nastalo totiž, že lidská bytost se stala otrokem machinace, která jím samým byla sestrojena. Toužil po tom ovládnout přírodu stále dokonalejšími a novějšími prostředky; tyto prostředky však ovládly jeho a zároveň mu sebraly onu svéprávnost a svobodu. A nejen to, jestliže má mít člověk důvěru v hodnoty, pak musí znát sám sebe a své dobré a tvůrčí vlastnosti, které jsou právě zastřeny honbou za zmocňováním se světa.

Jak píše Erich Fromm o člověku vůči bytí ve světě: „*Jde-li o nejdůležitější a nejzákladnější otázky lidského bytí, je nevědoucí přes všechno vědění o hmotě: neví, co je člověk, jak má žít a jak může uvolnit obrovské síly, které v něm dřímají, a jak by se tyto síly daly produktivně využít.*“³⁰ A tak především díky pocitu nejistoty jedinec vynakládá své síly a snaží se, aby našel svůj smysl života a tedy následně svou jistotu. Však jednosměrně vynaložená snaha nepřináší slíbené dosažení toho podstatného – smyslu života. To, že člověk stále hledá, stále se ptá, je právě to hlavní, jak přijít na své postavení ve společnosti a vůbec své existence. V souladu vlastního ducha a vztahům

---

²⁸ Pojem Ericha Fromma, označuje do jaké míry je charakter formován sociálními a kulturními vzory... většina členů jedné společenské třídy nebo jedné kulturní oblasti má společné výrazné charakterové prvky, takže se dá mluvit o „sociálním charakteru“, který představuje jádro charakterové struktury společné většině lidí příslušné kulturní oblasti. FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 52.

²⁹ Pojem Ericha Fromma. FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 10.

³⁰ Tamtéž, str. 8.

k okolí by měl užívat rozumu (myšlení), lásky (cítění) a produktivní práce (jednání). To je východisko Ericha Fromma jak být v rovnováze a celistvosti.

Dále se v knize *Člověk a psychoanalýza* zdůrazňuje problém lidské motivace vzhledem k orientaci ve světě: „...zatímco potřeba systému orientace a oddanosti je společná všem lidem, liší se zvláštní obsah systémů, které vycházejí vstříc této potřebě. Tyto rozdíly jsou rozdíly v hodnotě; zralý, produktivní, racionální člověk se rozhodne pro systém, který mu dovoluje být zralým, produktivním a rozumným. Člověk, který byl omezen ve svém vývoji, musí se obrátit k primitivním a iracionálním systémům, které prodlužují a zvyšují jeho závislost a jeho iracionalitu.“³¹ Zde se ukazuje právě snaha pocházející ze samotné lidské přirozenosti orientovat se ve společnosti a pocitu soupatřičnosti. Člověk má tak svobodnou volbu mezi spoustou různých ideálů a vzorů s rozličnými charaktery, v níž může věřit. Otázkou však zůstává, jak moc jsou pravdivé a skutečné, konkrétně jakým způsobem reálně odpovídají lidským potřebám. Fromm nakonec zdůrazňuje, že chápání lidské motivace musí nutně vycházet z chápání postavení člověka ve společnosti.

2.2 Pojetí člověka ve společnosti

Fromm uvádí jako stěžejní problém moderní doby společnost a její náhled na člověka. Člověk již není řešen jako součást společnosti, které přispívá a je její důležitou součástí, jak tomu bylo dříve. Bohužel společnost ho takovýmto způsobem nepojímá, člověk je podřazenou součástí, dokonce v mnoha případech pouhou loutkou. Mnoho společenských ideologií pojímalo a pojímají člověka jako vojáka ve svých službách a povinnostech na úkor jeho svobody, rozvíjení a hlavně jeho štěstí. Frommova kritika směřuje na společnost nedemokratickou, nebo jen demokraticky se tvářící, zastoupená například totalitní ideologií nacismem, politickým hnutím fašismem a společenskoekonomickým systémem kapitalismu. Společnost člověka nutí se rozhodnout, zda jednat rozumně a být tak sám ve své jedinečnosti, nebo nebýt sám, jelikož to je to přirozené – být ve vztazích, mít sounáležitost s ostatními lidmi. Rozpor ve vztazích chce dle filosofa Fromma člověk překonat a potlačení se uskutečňuje většinou nesvobodnou cestou: přijetí pravdy daného okruhu lidí či přijetí pravdy silných autorit. Být pod vlivem autoritářství může být i poměrně nebezpečné s vývojem

---

³¹ Tamtéž, str. 43.

osobnosti jedince – jak Fromm dodává: „*Člověk se může přizpůsobit téměř všem kulturním formám; stojí-li však v rozporu s jeho přirozeností, pak se dostavují duševní a emocionální poruchy, které ho případně nutí měnit tyto poměry, protože svoji přirozenost změnit nemůže.*“³² Člověk si totiž povětšinou vybírá snadnější cestu, jak sebe uspokojit, avšak toto uspokojení je mnohokrát jen povrchní a krátkodobé.

K porozumění člověka a jeho chování a následně lidských potřeb Fromm vytváří teorii sociálního charakteru. Hledá pomocí psychických a společenských mechanismů spojitost mezi lidskou psychikou a sociální strukturou.

2.3 Vymezení společenského charakteru

Jak se v člověku utváří společenský charakter? Fromm se velmi přesvědčivě věnoval mechanismům vzájemného působení psychiky a společenských činitelů v celém procesu formování člověka. Jeho teorie charakteru spočívá na rozdíl od Freuda v tom, že základ nehledá v utváření libida, ale v různých způsobech vztahovosti člověka ke světu. Člověk se tak může vztahovat dvěma způsoby. V první řadě se jedná o *asimilaci* (asimilační proces), neboli získávání a osvojování si věcí. A druhým způsobem je *socializace* (zespolečenštění), tedy vytváření vztahů k lidem a i k sobě samému. Je možné, že nastane situace poruchy asimilace a poruchy socializace. V případě, že člověk není schopen osvojovat si nové podněty, vzniká *neproduktivní charakter*. Na druhé straně při poruše socializování, člověk není schopen navazovat přirozeně vztahy a s jeho osobností není něco v pořádku.

Pokud chápeme člověka z úhlu neopsychoanalýzy, dojdeme k tomu, že lidé sdílí určité existenciální danosti a vzájemně se odlišují tím, jak tyto danosti řeší. Východiska vyvstávají především vzhledem ke své vlastní osobnosti. Osobnost se však skládá ze zděděných (vrozených) vlastností a také z vlastností získaných, a to osobní zkušeností, zážitky či učením, výchovou. Je zde nutné podotknout, že ke zděděným vlastnostem náleží *temperament*, jenž je neměnný, a k získaným se hodí svou povahou sociální charakter – formovaný různými zážitky, poznatky. Oproti temperamentu, který je pro etiku (teorii morálky) bez významu, má zásadní smysl v tom, že v podstatě charakterizuje určité individuum a jeho vztahovost ke světu. Erich Fromm ve své kapitole o charakteru uvádí o člověku a jeho osvojování: „*Musí si však vytvořit nějaký*

---

³² Tamtéž, str. 22.

vztah a jeho charakter se projevuje ve zvláštní formě jeho vztahu. Tyto orientace, v kterých se jedinec dostává do vztahu k okolnímu světu, tvoří jádro jeho charakteru. Charakter se dá tedy definovat jako (relativně permanentní) forma, do níž je sváděna energie člověka v procesu asimilace a zespolečenštění.“³³ Proto je velice nutné pojem charakter odlišovat od pojmu temperament. Pokud se tyto významy těchto dvou slov pochopí špatně či se záměrně zamění, může to mít na člověka a společnost nemalé dopady. Je pak snadné vymluvit se na vliv temperamentu při špatném jednání, protože to totiž není temperament, který eticky určuje naše chování – zda jednáme mravně dobře či ne. Charakter je ta část osobnosti, která by nás měla zajímat z hlediska psychologie i sociologie – je právě spolu s motivací faktorem, jenž určuje motiv činu.

Tato podstatná zmiňovaná část osobnosti však nemá funkci jen „hlídat“ jedince ve správném jednání. Charakter tvoří též základnu přizpůsobení se člověka společnosti. S tímto velmi úzce souvisí vývoj a výchova. To, jak se dítě vyvíjí a jak na něj výchovně působí rodiče a okolí, ovlivňuje vnímání okolního kulturního prostředí, jímž se dítě nechá ovlivňovat a přizpůsobuje se mu. Jak zdůrazňuje Erich Fromm: „*Průměrná rodina je „psychický nástroj“ společnosti. Tím, že se dítě přizpůsobuje své rodině, získává charakter, který je později uzpůsobuje pro jeho úkol ve společenském životě.*“³⁴ Dítě si samozřejmě osvojuje ten charakter, v kterém vyrůstá a který ho nejvíce ovlivňuje. Do jaké míry se charakter může následně změnit, se řeší v psychologii neustále, ale pravdou zůstává, že dítě vždy bude mít v sobě zakořeněné určité charakterové prvky vzešlé z rodiny, či okruhu lidí v kterém vyrůstal. K tomuto sociálnímu charakteru se musí připojit charakter individuální, jímž se člověk odlišuje od druhých.

Můžou však také nastat poruchy asimilace a socializace. Projevy poruch jsou podrobně rozebrány níže vzhledem k specifickým typům společenského charakteru. Obecně se za negativum dá považovat *neproduktivní orientace* v typu charakterů. Dále každá neproduktivní orientace má kladný a negativní aspekt v souhlase s mírou produktivnosti uvnitř celkového charakteru.

---

³³ Tamtéž, str. 51.

³⁴ Tamtéž, str. 52.

2.4 Typy společenského charakteru

Typy společenského charakteru Erich Fromm rozlišil mezi typy *neproduktivní* a *produktivní orientace*. Je nutné podotknout, že pojmy neproduktivní a produktivní u Fromma nesou jiný význam, než který je v podvědomí lidí. Jelikož naše společnost uvažuje ekonomicky, pak tedy produktivní, *produktivita*³⁵ pro nás dle zvyku znamená kladné, vydělávající, činné prostředky či zdroje. Ve skutečnosti by tomu mělo být ale naopak. Produktivnost by neměla znamenat honbu za penězi a výrobu co nejvíce hmotných statků. Fromm schvaluje schopnost člověka využít svých sil a uskutečnit své možnosti, ale ne tak, jak jsou užívány v moderním světě. Člověk má být produktivní svobodně, bez závislosti na nějaké kontrole. Zároveň se má řídit rozumem a citem.

Neproduktivní orientace vzhledem k asimilaci je dále rozpracována na *receptivní orientaci*, *vykořisťovatelskou*, *křečkovskou* a *tržní*. Produktivní asimilační orientace zahrnuje *práci*. Neproduktivita v oblasti socializace zahrnuje postupně ke zmíněným asimilačním konkrétně: *masochistická*, *sadistická symbióza*, *destruktivní* a *indiferentní odklon*. U produktivní je to *lásky*, *rozumné myšlení*.

Receptivní asimilační orientace vyjadřuje konzumní zájmy společnosti. Člověk má pocit, že vše čeho může dosáhnout (zájmy, přání) leží vně. Sami lidé pak neprodukují, ale pouze přijímají slepě výsledky, nic díky vlastní aktivitě. Z psychologického hlediska Fromm lidi tohoto charakteru popisuje: „...*potřebují mnoho lidí, aby měli pocit jistoty, musí být v dobrém vztahu k mnoha lidem. Je pro ně velmi těžké říkat "ne" a lehce upadají do konfliktu mezi různými závazky věrnosti a sliby... Jsou závislí nejen na autoritách, které jim mají umožnit poznání a poskytnout pomoc, pokud jde o jakoukoli podporu lidí vůbec.*“³⁶ U receptivní orientace pak v socializaci převládá *masochistický* postoj založený na *věrnosti*. Člověk chce smírným přístupem dostat to, co potřebuje, ale převládá zde určitá podřízenost (masochismus).

Vykořisťovatelská orientace stejně jako receptivní, pramení z vnějšku. Oproti tomu však tento typ neočekává, že dostane něco darem od jiných, proto si to bere sám a to jakýmkoliv možným způsobem. Tento typ orientace je velmi majetnický, přitahuje ho to, co může někomu jinému vzít. Fromm udivuje skutečnost, že existuje mnoho lidí, jež si zvolili tuto cestu. Je pro ně nejdůležitější odejmout něco jiným, než vytvořit něco sám. Znakem těchto vykořisťovatelských lidí je nepřátelství a rafinované chování.

---

³⁵ *Velká ekonomická encyklopedie*. Praha : Linde, 1999, str. 564.

³⁶ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 54.

Oproti receptivní orientaci se na povrch dostává nedůvěra, cynismus, závist a žárlivost. V zespolečenštění je chování v *sadistické symbióze – autoritě*. Jestliže si vezmu to, co potřebuji, tak násilím a agresivitou. Musím ho ovládnout a učinit z něj bezmocný objekt své nadvlády.

Další společenskou orientací je křečkovská. Tito lidé se vyznačují nedůvěrou ke všemu novému z okolního světa. Pocit bezpečí je spojen s křečkováním a spořením. Hrozný pocit mají z toho, něco někomu vydat. Vše je pro ně vlastnictví, i láska. Zvláštní je u nich sentimentalita, která umožňuje upínat se ke vzpomínkám, pocitům a zážitkům. Znakem u tohoto typu orientace je pedantická láska k pořádku, proto vnější svět může být velkým ohrožením jejich pořádku. S touto vlastností souvisí láska k přesnosti, ta pokud je narušena, způsobuje u těchto lidí zatvrzelost. Fromm doplňuje: „*Nechápou, že každá živoucí bytost se doplňuje samostatně a že aktivitou a používáním vlastních sil se množí vlastní síly, zatímco stagnace je ochromuje; pro ně je smrt a zkáza něčím skutečnějším než život a růst. Tvůrčí akt je zázrak, o němž se doslýchají, aniž by v něj věřili.*“³⁷ Protikladně než dvě předchozí reaguje křečkovská socializační orientace. Tento charakter je typický *destruktivností* v rámci *zajištění*. Člověk „křeček“ usiluje o něco přes odklon ke druhým nebo pokud se bude cítit ohrožený bude se snažit o zničení.

V moderní době je pak charakteristickou společenskou orientací ta tržní. Předpokladem je moderní člověk a trh v moderní společnosti. Avšak moderní trh je již zcela jiný než ten původní, kde se lidé setkávají, je mechanismem, který je typický svou neosobní poptávkou. Regulující funkce trhu má na lidi velmi zásadní vliv. Fromm tvrdí: „*Tržní pojetí hodnoty, zdůrazňování směnné hodnoty na úkor užitné hodnoty vede k podobnému pojetí hodnoty v souvislosti s lidmi a zvláště s vlastní osobou. Charakterovou orientaci, která se zakládá na považování sebe sama za zboží a na hodnocení člověka jako směnné hodnoty, nazývám tržní orientací.*“³⁸ Člověk je tedy závislý na trhu a i jeho osobnost se musí prosazovat tak, aby se na trhu prodala.

Tento charakter, pokud chce být úspěšný, musí cítit, že je po něm poptávka, stejně jako to funguje v ekonomické sféře. Naneštěstí vlastnosti člověka se mění s potřebou nutnosti prosadit se v konkurenčním boji. Postoj vůči sobě samému a nedostačující důvěra ve svou lidskou hodnotu, se tak mění na pojetí vlastní kvality jako užitné hodnoty, dokonce až jako zboží. Tento trend být především úspěšný a produktivně využitelný trvá i v 21. století. Konkrétní vlivy jsou vidět už i v určitých

---

³⁷ Tamtéž, str. 57.

³⁸ Tamtéž, str. 59.

rysech výchovného působení (schopnost ctižádosti, důraz na důležitost úspěšnosti, umění se pod vlivem okolí přizpůsobit druhým lidem a jejich očekávání, důraz na asertivní chování, přehnaná výchova k individualismu a také k přílišné všestrannosti). Podobné znaky má mediální působení, kde jsou časopisy zaměřeny na úspěšné lidi a dokonalost, seriály mají důraz na bohatství. Peníze a úspěšnost hýbou světem. Bohužel takovýto model úspěchu, kde ten, kdo není úspěšný, je bezcenný, vede k pocitům nejistoty, ztrátě sebevědomí, ztráty identity. Toto následně vede až k hraní rolí dle přání ostatních lidí a ocenění druhých je podstatnější než ocenění vlastní. Vše funguje na objednání žadatele či například zaměstnavatele veřejného mínění. Tržní charakter člověka podporuje v socializaci *indiferentní odklon* a typická je *pocitivost „Celý princip tržní orientace vyžaduje snadný kontakt a povrchní družnost a odklon od druhých jen v hlubším citovém smyslu.“*³⁹

Opakem neproduktivní orientace je *produktivní*. Ve své podstatě toto označení zahrnuje rozvoj lidských schopností a jednající bytost. Člověk si plně uvědomuje, čeho je schopen, a je se svým určením svobodně spjat. Produktivní neznamena jen aktivnost. Aktivní totiž můžeme být, i pokud nás někdo ovládá zvnějšku. Pojem produktivní souvisí „*se způsobem chování, se způsobem reakce a orientace na svět a sebe sama v životním procesu. Proto se tedy zabýváme charakterem člověka a ne jeho úspěchem.*“⁴⁰ A toto pramení ze slabosti, ať už je slabý ten, kdo vládne nebo ten, kdo je podroben moci někoho jiného. U obojího je oslabována potřeba produktivity. Člověk musí umět využívat své schopnosti, a tedy tím pádem musí být svobodný (ne závislý na někom). Vzhledem k asimilačnímu procesu je produktivním způsobem *práce* a zespolečenštěním vzniká *lásky* či *rozumné myšlení*. Ve specifické činnosti se produktivnost projevuje tak, že produkuje věci svým myšlením a chápáním. Lidská bytost ale chápe svět citově a rozumově, skrze lásku a rozum. To jsou dvě síly, bez kterých by nebyl aktivní vztah a porozumění.

Výstižně toto shrnuje psychoanalytik Jan Poněšický ve své knize Úvod do moderní psychoanalýzy, Erich Fromm „*v podstatě spojil vývojová stadia kapitalismu (na něž se vlastně omezil) s psychoanalytickými popisy vývojových stadií a takzvaných neurotických fixací. Základ takzvaného receptivního typu tvoří postoj, že všechno, co člověk může dostat, zejména pak zdroj lásky a uznání, leží vně člověka samého, což znamená pocit bezmoci a závislost. Víceméně komplementární vykořisťovatelský typ je*

---

³⁹ Tamtéž, str. 91.

⁴⁰ Tamtéž, str. 73.

téhož mínění, že vše, co člověk potřebuje, leží vně něho, ale bere si to násilím, což odpovídá přibližně stadiu raného kapitalismu. Takzvaný křečkovský typ je ryze konzervativní, jeho symbolem a nejvyšší hodnotou je majetek a jeho hromadění, spoření až lakotnost. Tyto tři typy volně souvisí s psychoanalytickou představou hlavních lidských motivací, totiž touhou a závislostí na lásce, s agresí a prosazováním se a s potřebou bezpečí, jistoty. Erich Fromm se domníval, že se postupně bude stále více prosazovat čtvrtý, takzvaný tržní typ člověka, jenž bude přizpůsobovat svoji osobnost měnlivému očekávání, poptávce, bude poplatný trhu a úspěchu. Pátý, takzvaný produktivní charakter se takovémuto tlaku přizpůsobování vzepře ve prospěch vlastní seberealizace, ve prospěch svobodného cílevědomého sociálního jednání, ve prospěch jeho nejvlastnější potřeby vše utvářet, přetvářet, rozvíjet. Produktivní lásku pak charakterizuje péčí, odpovědností, úctou a porozuměním.⁴¹

Pokud se ptáme, co člověk může vyprodukovat? Odpovídá Fromm: *nejdůležitějším předmětem produktivnosti je člověk sám.*⁴² Lidský život je proces uskutečňování vlastních možností a produktivní aktivita je nutná pro uvedení emocionálních a intelektuálních možností člověka ke zrození jeho já. Při hledání specifické činnosti, kde se produktivnost projevuje, pak je to práce. Je totiž důležité pracovat pro něco, dát něčemu vyrůst, protože člověk přeci „*miluje to, pro co pracuje, a pracuje pro to, co miluje*“.⁴³ Práce je tedy prostoupena elementem lásky a ústí v péči, odpovědnost a porozumění. V takovéto spojitosti a formě lze lásku spatřit v té mateřské, která je nejčastějším a nejsrozumitelnějším druhem produktivní lásky. Pokud člověk produktivně miluje, pečuje a cítí s tím druhým, za kterého zároveň přebírá i odpovědnost. Neznamená to však jen lásku ke konkrétnímu člověku, ale i k lidstvu samému, jako neoddělitelné složky od lásky k jednotlivci. Láska vůči lidem a lidstvu pak předpokládá solidaritu jako nezbytnou podmínku k rozvinutí každé lidské bytosti.

---

⁴¹ PONĚŠICKÝ, Jan. *Úvod do moderní psychoanalýzy*. Vyd. 1. V Praze : Triton, 2003, str. 40.

⁴² FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 76.

⁴³ Tamtéž, str. 54.

3 Kontext člověka a výchovy

3.1 Lidská přirozenost jako důležitý aspekt kontextu člověka a výchovy

Erich Fromm vymezuje základní postavení člověka: „*Jedinec je představitelem lidstva. Je specifickým příkladem lidského druhu. Je sám sebou a je také vším; je individuem se svými zvláštnostmi a v tomto smyslu je neopakovatelný.*“⁴⁴ Z tohoto pojetí vychází výchova a její snahy a cíle. Jedince považuje také za jedinečné individuum, jehož specifičnost by se měla zachovat a dále rozvíjet, neměnit za účelem zničení. Zároveň to je bytost přirozeně společenská, která by se do společnosti nějakým způsobem měla začlenit. K začlenění do společnosti (socializaci) napomáhá výchova neboli edukace. Ta umí podporovat vývoj všeho individuálního v každé lidské bytosti a současně zařazuje tuto individualitu do společenské skupiny.

Přirozenost se vymezuje dle Fromma odlišně u člověka a u zvířete – to je harmonicky uzpůsobeno svému životu a má navíc velmi bohaté pudové vybavení. Člověk naneštěstí nebo naštěstí vlastní vyvinutější mozek, který mu umožňuje učit se novým věcem. To, co ho odlišuje od ostatních druhů je uvědomění si sama sebe – svou existenci, má rozum jako prostředek k chápání světa a navíc schopnost představy. Však v tomto bodě, upozorňuje Fromm, nastává zlom. Způsobuje ho rozpor v člověku, který si uvědomuje tyto své přednosti způsobující však bezmocnost. Zároveň mu ukazují hranice jeho existence. Není totiž utvářen harmonií, ale stálou nevyrovnaností způsobenou různými myšlenkami, situacemi, vztahy. Člověka a jeho vývoj života správně určují slova Fromma: „*Život člověka se nedá „žít“ tím, že by se opakoval vzor jeho druhu; člověk sám musí žít. Člověk je jediným zvířetem, které se může nudit, pociťovat nespokojenost a cítit se vyhnáným z ráje. Člověk je jediný živočich, pro kterého je jeho vlastní bytí problémem, který musí řešit a kterému nemůže uniknout. Nemůže se vrátit zpátky k předlidskému stadiu harmonie s přírodou, musí stále rozvíjet svoje chápání a svůj rozum natolik, aby se sám stal pánem přírody a pánem sebe samého.*“⁴⁵ Je vidět, že uvědomění si racionality člověka osamocuje, protože je nucen posuzovat pouze svým rozumem a rozhodovat se, což znamená zodpovědnost. Avšak

---

⁴⁴ Tamtéž, str. 35.

⁴⁵ Tamtéž, str. 37.

člověk nemůže žít sám – bez vztahu k lidem, protože jeho štěstí je závislé na pocitu společné příslušnosti, pocit sounáležitosti.

Toto předurčení pro něj může být skličující nebo u něj může vyvolat touhu po rozvinutí sama sebe, osvojení si dalších nových poznatků a vztahů. Rozum přirozeně vede člověka k tomu, aby se vyvíjel a vytvářel si tak své vlastní okolí. Autor knihy Člověk a psychoanalýza tvrdí, že v nás není zárodek snahy o vývoj a pokrok, ale to, co nás popohání je rozpor v existenci člověka. Ten ho nutí jít dál a usilovat tak o další stupně svého vývoje. Tímto člověk znovu hledá svou ztracenou harmonii.

3.2 Pojetí výchovy ve filosofii

Výchova je předmětem *pedagogiky*⁴⁶ a je to sociální jev. Svým záměrem připravovat jedince pro život vyžaduje výchova vzájemnou spolupráci lidí, stanovení cílů a obsahu výchovně vzdělávací činnosti z hlediska společenských potřeb a perspektiv. Z povahy jejího předmětu vyplývá, že pedagogiku zařazujeme mezi vědy společenské, stejně tak jako filosofii. „*Výchova je obdobně jako jiné společenské jevy determinována ekonomickou úrovní dané společnosti, jejím politickým zřízením a především její hodnotovou orientací. Pojetí světa a člověka modifikuje jak cíl a obsah, tak i principy, metody a formy vzdělávání a výchovy. Při řešení obecného pojetí výchovy se proto pedagogika těsně stýká s filozofií.*“⁴⁷ Teoretický význam pedagogiky a jejího předmětu výchovy je právě významný pro poznání povahy společenských systémů, a to vzhledem k jejímu pojetí a organizaci. Ve výchově se totiž citlivě odrážejí společenské rysy humanistické a demokratické, anebo naopak jejich rysy antidemokratické, nacionalistické a totalitní.

Výchova ve filosofii má svůj význam v tom, že filozofie poskytuje pedagogice nejen důležitá východiska ontologická (o bytí) a axiologická (o povaze hodnot), ale současně i obecné podněty gnoseologické (o poznávání) a metodologické. Nelze jen pedagogiku považovat za teoretickou vědu, ale též jako praktickou. Praktická pedagogická činnost vyžaduje, aby k teoretickému pedagogickému vzdělání přistoupil také aktivní a kladný vztah ke společnosti, pro kterou vychováváme, k lidem, které vychováváme.

---

⁴⁶ Pedagogika je v odborném významu věda a výzkum zabývající se vzděláváním a výchovou v nejrůznějších sférách života společnosti. PRŮCHA, Jan - WALTEROVÁ, Eliška - MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 4., aktualiz. vyd. [i.e. Vyd. 5.]. Praha : Portál, 2008, str. 160.

⁴⁷ JŮVA, Vladimír - JŮVA, Vladimír. *Úvod do pedagogiky*. Brno : Paido, 1994, str. 15.

Pedagogika hovoří o člověku, který má základní přirozenou potřebu vytvářet vlastní identitu a nalézat jednotu a celistvost. Vlivem výchovy jsme záměrně, cílevědomě a soustavně formováni po celý život. Výchova je sebestoprávnění sebe sama a to nahlédnutím do svého nitra, ale také díky vlivu okolí, společnosti. Dá se říci, že výchova je jedním ze základních prostředků a nároků lidského společenství začlenění se člověka do společnosti. To nastává zcela nezávisle na potřebě jednotlivce, zda chce či ne a má tuto potřebu. Avšak společnost by neměla chtít pouze začlenit a následně pozměnit člověka ke svému účelu (utile), což se již právě v minulosti častokrát stalo nebezpečným projevem jejího silného vlivu na jedince.

Výchova, aby správně zaujímala své místo a fungovala, potřebuje svobodu. Pokud se má člověk správně utvářet, tak toto formování osobnosti má být utvářeno svobodným rozhodováním jedince a jeho svobodou vůbec. V souvislosti se svobodou můžeme hovořit o úloze výchovy jako podpoře projevu a názoru. Přirozeně chceme svobodně myslet, svobodně se vyjadřovat a utvářet tak své hodnoty a následně snad i smysl svého života. Toto vše by se mělo dít na základě etických norem chování, jež tkví v samotné lidské přirozenosti. Jak říká Erich Fromm: „*Cíl lidského života musí být proto chápán jako rozvíjení jeho sil v souladu se zákony jeho přirozenosti.*“⁴⁸ Ale není to jen svoboda, co by mělo výchovu doprovázet, ale také určitá odpovědnost. Měli bychom se naučit mít odpovědnost sami za sebe díky tomu, že si uvědomíme význam světa jako našeho místa pobytu. Následně s tímto přirozeně přebíráme i odpovědnost a starostlivost za ostatní, aniž bychom o tom zcela věděli, a to z důvodu pochopení významu společnosti a jejích jednotlivých členů, našich partnerů v tomto pobývání.

S tímto souvisí i snaha po jistotě a srozumitelném, jednoduchém světě. Za dob socialismu, který umožňoval jednoduché výklady společenským vědám a právě i pedagogice *dialektický materialismus*. Podstatou tohoto filozofického myšlení bylo přiklání se k materialismu s využitím dialektiky jako procesu neustálého vývoje a změn s vnitřními souvislostmi a zákonitostmi. Proč zde uvádím do kontextu dialektický materialismus? Odpovědí je, že tento přístup zavrhuje neměnnost věcí, myšlení a jednání zabývající se přírodním a společenským vývojem je kriticky zvažován Erichem Frommem. Pokud bychom směřovaly úvahy o dialektice a materialismu stejně jako Marx a Engels, můžeme se dostat k tezi o novém lepším světě a k vyšší svobodě, nebo také ke snaze uchopení politické moci. V prvním případě bychom se přiblížili k

---

⁴⁸ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. Praha : Svoboda, 1967, str. 20.

Frommovým vizím, ve druhém bychom se přichýlili k dějinám lidstva jako hybné síle vývoje společnosti.

Nyní bez vlivu socialismu je však svět opět přirozeně neuspořádaný. V knize *Cesta ke svobodné škole* v podkapitole o Erichu Frommovi se píše: „*Ve složitém světě se člověk snaží hledat jistoty, které by mu dávaly pocit, že světu rozumí.*“⁴⁹ Naši skutečnost si přejeme mít systematizovanou, a aby nám dávala smysl. Avšak člověk je bytost omezená nedosahující nikdy úplné znalosti. To však nezabraňuje pedagogům v tom, aby byli otevření k různým oblastem zájmu. Jejich záměrem má být výchova a vzdělání, kde je logicky provázaný systém, který je pro druhou stranu srozumitelný, zjednodušený, ale neobsahuje však uzavřené a omezené přehledy a poučky. Žádné pedagogické systémy nejsou hotové a univerzálně použitelné, proto je důležité vychovávané učit k logickému uvažování a nedeterminovat jejich myšlení a nové podněty. „*Člověk vyrůstá ze své doby, reflektuje ji, to znamená, že se ji snaží vnímat a pochopit, reagovat na ni. Touhou člověka je na okolní svět a tedy i na dobu, v níž žije, působit... A učitel? I on může do své doby zasáhnout. Dokonce zasahuje a „dosahuje“ hodně dopředu, protože stopy jeho práce se zpravidla mohou projevit, až dospějí generace, které on sám vychovává.*“⁵⁰

3.3 Frommova koncepce nového člověka

Specifičnost Ericha Fromma tkví v jeho popisu mechanismů, jež ovlivňují člověka až do takových rozměrů, které sám člověk již nemůže ovládat. Člověk, který stvořil mechanismy, se sám stal takovým mechanismem. Proto je nutné se opět z tohoto modelu vymanit a stát se ze stroje opět člověkem.

Koncepce nového člověka je inspirována dvěma důležitými složkami. První je psychoanalytická a druhá marxistická. Hlavní rysy nového Frommova pojetí uznávají Marxe, který se zabýval člověkem jako produktem společenských vztahů. Člověka totiž určují sociální podmínky, do nichž se rodí a které následně poté žije. Tuto až přílišnou společenskou determinaci a lehkou nesvobodu Fromm neomarxisticky opouští myšlenkou činného subjektu, který má své vlastní vědomí, jednání, psychiku – tedy není to jen pasivní produkt společnosti. Jeho filosoficko-antropologický výklad tak zohledňuje psychické pojetí projevoování se jedince jako nutný předmět zkoumání

---

⁴⁹ VÁCLAVÍK, Vladimír. *Cesta ke svobodné škole*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 1995, str. 10.

⁵⁰ Tamtéž, str. 12.

v novém pojetí člověka. Zde je vidět Freudův vliv, odhalení nevědomé stránky jedince v podobě sexuálních pudů a jejich následnému vlivu na vědomé složky lidské psychiky.

Úplným řešením jak pryč z odcizení a nejistoty by byl druh nového člověka – člověk, který musí být zbaven závislosti na vlastnění, ale také se musí osvobodit od myšlení vedoucího k modu vlastnění. Tento člověk by se pak měl stát svobodnou bytostí. Nový člověk však může žít jen v nové společnosti. Proto Fromm požaduje základní strukturní změny ve společenském uspořádání, přesněji nahrazení řízené mašinerie humanistickou správou. Následně zdůrazňuje, že vědecký a technický pokrok má sloužit všem skupinám lidí, což by jim umožňovalo určitou míru svobod. Zvláště v této otázce svobody a osvobození člověka je nutná humanizace vzdělání a celého kulturního života. Toto vše by mohlo nakonec docílit svého završení, a to realizace existence člověka založené na jeho modu bytí.

V knize *Mít nebo být?* Fromm uvažuje nad tím, že jestliže má nastat změna v lidském charakteru orientovaném na vlastnění, jak tuto změnu člověka na orientaci bytí můžeme přivodit? Přesvědčivě tvrdí, že charakter se může změnit za několika podmínek: „1. *Trpíme a jsme si toho vědomi.* 2. *Poznali jsme příčiny tohoto špatného stavu.* 3. *Poznali jsme, že existují způsoby, jak ho odstranit.* 4. *Abychom to mohli učinit, musíme uznat, že si to vyžádá žít podle určitých norem a změnit současnou životní praxi.*“⁵¹ Tyto čtyři odpovídají Buddhovu učení a zároveň vychází ze samotné existence člověka. Podmínky nejsou specifikací individuálních lidských trápení či společenských okolností. Podobný princip nového člověka a podmínek změny lidského charakteru je vidět i u Marxovy myšlenky osvobození. Oproti Frommovi Marx viděl osvobození zpočátku v komunismu, kde nemá vládnout nelidskost člověka díky zajištění věcí, strojů a vlastní chtivosti. V uvedených čtyřech bodech je podobnost též s léčebnou metodou psychoanalýzy. Lidé vědí, že trpí, ale často neví, čím trpí. Pacient se dle psychoanalytické metody má vzdát svých iluzí o trápení a dopracovat se ke skutečné podstatě trápení. Tím se učí, poznávat příčiny. Výrok lékaře či psychiatra není tak důležitý, jako pomoc pacientovi si uvědomit příčiny svých problémů.

---

⁵¹ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 1994, str. 130.

3.4 Nové pojetí člověka v české moderní výchově

Moderní výchova v České republice by nebyla možná bez předešlého vývoje pedagogiky a vzdělávání a následného historického zvratu v podobě pádu komunismu, který poskytl vznik novému pohledu na to, jak vychovávat a vůbec jak být člověkem.

Představa o naplnění tužeb člověka po lepším světě poskytla v 50. letech hnací sílu orientování společnosti na stranu levicovou. Po skončení druhé světové války posílila mocenské pozice Komunistická strana Československa. V bývalém Československu byl na výchovu a vzdělání kladen velký důraz, neboť umožňovala vznik nové socialistické a komunistické společnosti. Výchova se stala tak nástrojem, jak vychovat nový typ člověka vhodný pro nově vznikající společnost. Je podstatné, že zásady nového výchovného působení byly uvedeny i v Ústavě Československé socialistické republiky z roku 1960. Toto zákonné ustanovení znemožnilo jakýkoliv prostor pro jinou výchovu než v duchu vědeckého světového názoru marxismu-leninismu. Však úspěšné budování nové společnosti skrývalo potlačování svobody a mnoho dalších hrůz.

Z důvodu toho, že školství se v českých zemích od počátku vyvíjelo v souvislosti s celkovým vývojem školství v Evropě, nastaly změny až po dalších zhruba padesáti letech. Vnitřní reformy škol získávaly na počtu a vznikalo dost pokusných škol s novými výchovnými praktikami. Nastalo nové pojetí výchovy, kde výsledkem byl svobodný rozvoj škol a svobodné šíření reformních myšlenek. České školství by mělo ctít základní cíle: demokratizace (rovný přístup ke vzdělání), humanizace (lidský přístup), liberalizace (respekt k právům jednotlivce). Samozřejmě je aktuální naplňovat zásady rozvoje demokratického a svobodného školství, jak je uvedeno v rámci ustanovení Evropské unie, ale i v Ústavě České republiky.

Na Frommovo nové pojetí člověka lze navázat koncepcí moderní výchovy. Ta též uznává člověka vzhledem ke společenským vztahům, které určují jeho pozici již od raného věku, ale oproti tomu je podstatné nebrat toto hledisko jako jediné ovlivňující vychovávaného. Pokud vezmeme v potaz obecné cíle vzdělávání a výchovy, pak je nutné mít *„výchozí představu o povaze člověka jako osoby a jejího vztahu k lidské společnosti a přírodnímu řádu. Teprve tento širší pohled dovolí jasně formulovat cíle a priority vzdělávací soustavy a poskytne také hlavní argumenty pro volbu konkrétních cest a nástrojů jejich realizace. Společnost trvá a rozvíjí se v cyklu rodinné, společenské*

a občanské reprodukce.“⁵² Cyklus rozvoje vzdělávání probíhá ve třech základních fázích, jejichž klíčová určení můžeme najít ve filosofii Ericha Fromma. První fáze je *přijetí* či *zakořenění*, což umožňuje důležitou kompetenci převzít svůj další život do vlastních rukou. Druhá fáze je *uplatnění* a *prosazení*, kdy člověk přijímá různé profesní, společenské a občanské role. Je důležité uvědomění si sama sebe a své podstaty ve světě, v životě. Člověk má tvůrčí podíl na životě společnosti a osudu naší planety. Poslední třetí fází je *předávání*, kdy se dospělý člověk ujímá péče o novou generaci a předává převzatou kulturu, tímto tak naplňuje svou odpovědnost za obsah kulturního dědictví.

3.5 Návrh řešení krize člověka

Erich Fromm je specifický svým úsilím o výklad člověka, který by mohl směřovat ke zdokonalení lidského života a dokonce až ke zdokonalení fungování celé lidské společnosti. Autor ve svých knihách kritikou moderní společnosti, postavenou na přivlastňování a soukromém vlastnictví, dospívá až v kritickou koncepci společenského života. Jak shrnuje Stanislav Stark, autor knihy *Filozofie člověka v historickém kontextu*, o Frommově koncepci společnosti: „*Jeho vize budoucnosti je založena na ideji koncipování nové společnosti, v níž vlastně vítězí principy rozumu jako činitele, který umožňuje člověku sebereflexi, sebereflexi pravdivě ukazující jeho postavení v přírodě i v uspořádání společnosti. Tato pravdivá sebereflexe nutně vede k pochopení jednak člověka samotného jako bytosti rozumové a citové, ale i k pochopení jeho vztahu k ostatnímu světu, k přírodě jako nutnému prostředí pro rozvoj lidského bytí.*“⁵³ Což ukazuje snahu o rozumový i citový střed – použít vše tak, aby sloužilo člověku k seberozvoji, sebereflexi a harmonii, ne jako prostředek jak vládnout nad vším ostatním. To se týká i přírody, která by měla být užívána uměřeně, v souladu s opravdovými potřebami, ne umělými. Na základě uvědomění sebe sama se lze poté zdravě vztahovat ke světu. Jde právě o to, poukázat na způsoby vztahování ke světu, které zdravé nebyly - člověk se uvědomoval skrze špatné prostředky myšlení.

Způsob, jak vyjadřovat svou existenci skrze přivlastňování, Fromm nazývá *modus vlastnění*. Tento způsob převládal právě ponejvíce v souvislosti s vývojem

---

⁵² Česko. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice : Bílá kniha*. Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání : Tauris, 2001, str. 13.

⁵³ STARK, Stanislav. *Filozofie člověka v historickém kontextu*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita, 2008, str. 110.

lidstva v dějinách. Modus vlastnění vede k pasivnímu přisvojování a udržování lidí a věcí a vede tak k odcizené činnosti, ke které nemá vůbec žádný vztah. Opakem je pak *modus bytí* založený na pozitivním prožívání světa, vlastního života. Jde v něm o to, aby člověk plně žil – v souladu s přírodou a lidskou společností. Modus bytí směřuje k uvědomělému působení člověka na svět a spolu s tím k rozvíjení tvůrčí lidské síly.

Kritický náhled na člověka vyúsťuje v odmítnutí soudobého světa, jenž je řízen přetechnizovanou a byrokratickou společností, a dovršuje vizi nového člověka a nové společnosti. Takový ideální člověk odpoutaný od pudů vlastnění a zcela svobodný může pak žít ve Frommově nové společnosti. Jsou však nutné zásadní strukturální změny ve společenském uspořádání a též je nutná humanizace vzdělání a celého kulturního života. Principy těchto nových změn by právě měl garantovat modus bytí. Přeměna společnosti by však samozřejmě neměla probíhat násilnou cestou, ale novou aktivitou lidí. Člověk je ten aktivní, ten jednající. Lidská bytost nemá být zneužita k pasivnímu následování, jak bylo typické u někdejších směrů – socialismu a kapitalismu. Tyto dva směry jsou sice na společenském principu, ale na jejich základě vznikly pouze byrokratické diktatury, které neosvobodily lidské tvůrčí síly, ani myšlení a citění.

Fromm ukázal svou analýzu soudobého člověka až příliš závislého na společenském systému. Ukázal, jakým způsobem společenské instituce ovládají život jedince do všech důsledků, zvláště těch negativních. Člověk je tak omezen programovými záměry společnosti. Toto můžeme spatřit v jeho teorii *sociálních charakterů*.

4 Svoboda

Erich Fromm považoval za nutnost a zájem rozlišovat tzv. *svobodu negativní* – směrem od člověka, a *svobodu pozitivní* – svobodu „k“. „*Negativní svoboda znamená nepřítomnost ovlivňování, absenci nátlaku, útisku, hladu, strachu apod. Pozitivní svoboda znamená naopak možnost něčeho, program nějakých životních cílů a hodnot, vyplývajících z přání být svým vlastním pánem. Negativní svoboda vyvazuje z otroctví (např. liberální požadavek „minimálního státu“), pozitivní svoboda dává člověku prostor seberealizace (např. svoboda mínění, vyznání, projevu apod.)*“⁵⁴ Právě negativní pojetí svobody je nejčastější příklon lidí jak vnímat svobodu. Propojeno je to dále s neunesením odpovědnosti, je totiž snazší uvědomit si, od čeho se osvobozujeme, než uvědomit si k čemu bychom se měli osvobodovat, což je samozřejmě dlouhodobější a těžší proces, jak k tomuto dospět.

Pojetí svobody směrem od člověka a k němu se dá aplikovat též na politickou sféru. Pravicové politické strany mají tendenci vystupovat s nárokem svobody chápané negativně. Jejich hlavním cílem je občanovi vymezit co nesmí a to jeho činění je tak ponecháno na jeho rozhodnutí. Občan je považován více za jednotlivce, kterému je umožněno se svobodně rozhodovat a mít rovné příležitosti s ostatními. Na rozdíl od pravice, levá strana politického spektra tíhne spíše k svobodě pozitivní, a to tím, že vymezuje, co by občan činit měl a co činit nemusí. Je zde větší důraz na kolektivnost a prospěšnost v rámci rovných jistot a výsledků mezi všemi občany. Jelikož Fromm je levicově zaměřený intelektuál, spojoval své úvahy do vize lepšího člověka a nové společnosti, která bude sociálně spravedlivá a humánní. „*Když je svoboda pevně ustavena jako svoboda pro něco, když se člověk může plně a důsledně seberealizovat, základní příčina pro jeho asociální pudy zmizí a nebezpečný bude jen člověk nemocný a abnormální. Tato svoboda se ještě nikdy v dějinách lidstva nerealizovala, byla však ideálem, jemuž lidstvo zůstalo věrno, i když se často vyjadřoval těžko pochopitelnými a iracionálními formami*“⁵⁵

Svoboda a svobodná volba není otázkou zvolit si mezi dvěma stejně dobrými možnostmi. Člověk se musí naučit správně volit a správně užívat svou svobodu. Svoboda je celkově (bez různých vlivů determinismu apod.) vždy volbou zvolit si lepší proti horšímu. Lepší a horší je chápáno vzhledem k základní otázce života, která by měla

⁵⁴ NESVADBA, Petr. *Filosofie a etika*. 1. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2006, str. 82.

⁵⁵ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1993, str. 140.

směřovat k morálnímu dobru. Volíme si mezi láskou či nenávistí, mezi nezávislostí či závislostí. „*Svoboda není nic jiného než schopnost následovat hlas rozumu, zdraví, dobrotivosti, svědomí proti hlasům iracionálních vášní.*“⁵⁶

4.1 Člověk a jeho strach ze svobody

Erich Fromm zkoumal strukturu charakteru člověka a související problémy. Velkou roli hrají psychologické a sociologické faktory, kterými se dlouhé roky zabýval a zaměřil se mimo jiné na význam svobody pro moderního člověka. Zájem o charakter moderního člověka v kultuře je zcela klíčový k pochopení významu svobody. Cílem pro Ericha Fromma je analýza dynamických činitelů v charakterové struktuře moderního člověka, které ho ve fašistických zemích (německého či italského diktátorského typu) přiměly vzdát se svobody a které převládají i u dalších mnoha lidí podnes.

Základní myšlenkou Frommovy knihy *Strach ze svobody* je, že moderní člověk, který se osvobodil od pout předindividualistické společnosti, nedosáhl svobody v tak kladném smyslu, a to dostat plné realizace své individuality. Svoboda mu sice poskytla nezávislost a racionalitu, ale neoprostila ho od osamocení a bezmoci, která nastala změnou ve společnosti, ve které žije. Fromm tvrdí, že člověku v izolaci se nabízí dvě alternativy, jak se s ní vyrovnat: „*bud' břemenu svobody uniknout do nových závislostí a podřízeností, nebo usplnit plnou realizaci pozitivní svobody, jež spočívá v jedinečnosti a individualitě člověka.*“⁵⁷ Je nutné dále analyzovat a dostat se k hloubce problému, proč rozpadem středověkého světa se stal člověk úzkostným a takovým nadále zůstává na úkor ztráty své svobody. Faktory, které dostaly společnost a její jedince do strachu ze svobody je mnoho. Příkladem může být objev atomové energie jako zbraně, průmyslová revoluce s dalším rozvojem techniky, nastolené diktatury a jiné. To je ukázka, že přirozeně usilujeme o svobodu, ale zároveň narůstají síly ohrožující přežití a podněcující únik před svobodou.

Proč nastal tento pocit v lidském rodu je zřejmý ve vývoji intelektuálních schopností. Tento mentální vývoj předstihl samotný rozvoj emocí – jak doplňuje Fromm: „*Lidský mozek žije ve dvacátém století, ale srdce většiny lidí ještě v době kamenné. Většina lidí ještě nesložila zkoušku zralosti z nezávislosti, rozumnosti a objektivnosti. Potřebují mýty a idoly, aby unesli skutečnost, že člověk je ve všem sám*

⁵⁶ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1996, str. 153.

⁵⁷ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1993, str. 7.

*sebou, že kromě člověka samého neexistuje žádná autorita, která by dávala životu smysl. Člověk potlačuje iracionální destruktivní vášně, nenávist, závist, pomstychtivost; zbožňuje moc, peníze, suverénní stát, národ; i když slovně vyznává učení velkých duchovních vůdců lidstva...*⁵⁸ Hrozící zkáza tak může být vyřešena uvědoměním si faktů společenské existence a hlubším vědomím lidí, že je nutné rozumně uvažovat a být objektivní. Proto Erich Fromm nabízí vědecké a dynamické pojetí sociální psychologie jako cestu jak porozumět historii a vývoji kontextu člověka a společnosti.

Vznik strachu může být různý. V Německu před druhou světovou válkou nastal moment, kdy milióny Němců se raději vzdaly svobody a chtěli jí uniknout. S ohledem na tuto reálnou skutečnost Erich Fromm citoval Johna Deweyho, který zastával názor, že vážnou hrozbou pro demokracii není jen existence totalitárních států, ale je to totalita v našich vlastních osobních postojích a našich vlastních podmínkách, jež ovlivňují instituce a autority v dané společnosti. Ta mohla dát právě vše do rukou disciplíny, uniformity, závislosti – vůdcovství.

4.2 Faktory ve společenském procesu

Proč vznikla svoboda? A co to vůbec je? Je to něco vrozeného či vzniká tlakem čehosi? Proč je pro někoho cílem a pro někoho ohrožením? Co vede lidi k podřízenosti? A co je vede k tomu být autoritami? S pojmem svobody a člověka vyvstává spousta otázek. Erich Fromm se pokouší nalézat odpovědi analýzou aspektu svobody a autoritářství a uvažuje nad tím, jakou roli hrají psychologické faktory jako působící síly ve společenském procesu. Zdá se, že psychologie je mocná a spolu s ekonomickými a ideologickými faktory vytváří mobilitu sil působící na člověka a následně na jeho pojetí svobody.

Podíl psychologie dokazuje též výzkum Sigmunda Freuda a jeho odhalení iracionálních nevědomých sektorů lidské přirozenosti, které probíhají dokonce v určité zákonitosti a mohou tak být racionálně pochopeny. Tyto iracionality (stejně jako individuální charakter člověka) jsou reakcemi na vlivy vnějšího světa. Je pak vědecky dokázáno, že největší výskyt nevědomých vlivů je v raném dětství, kde doba prvních několika let dítěte je nejvýznamnějším a nejvíce ovlivnitelným obdobím. Erich Fromm kriticky nahlížel na teorie Freuda a zcela nepřijal všechny jeho objevy. Oproti tomu

---

⁵⁸ Tamtéž, str. 10.

uznal za podstatné působení nevědomých síl v lidském charakteru a jejich závislosti na vnějších vlivech a toto dále rozpracovával do své teorie o společnosti.

Erich Fromm vymezuje člověka jako společenskou bytost. Uvažuje tak vzhledem k Freudovi, který rozmýšlí o jedinci a jeho vztazích k druhým ve smyslu, že každý pracuje sám pro sebe, na vlastní riziko, a ne v kooperaci s druhými. Fromm usuzuje dále, že člověk není naučený být sám jako individualita, potřebuje druhé k životu. Z těchto vztahů se přirozeně vytvářejí ekonomické vazby, aby mohl fungovat ekonomicky trh.

Fromm však tvrdí, že cílem lidského vývoje není přizpůsobování jedince ekonomickým a společenským požadavkům. Máme se utvářet dle požadavků vlastních a celkových svých potřeb. Je to určitá negující, tvořivá praxe, která kritizuje všechny instituce a organizace a díky odmítnutí může být člověk nezávislý a samostatný. V odloučení, v negaci samozřejmostí a odmítnutí přizpůsobování jdeme směrem ke „zdravému lidskému rozumu“, čímž vzniká to, co umožňuje tvořivost, původnost, svébytnost, osobitost a nakonec i svobodu. Dalšími cestami spojení mezi člověkem a společností, které ovšem nejsou tak vhodné jako cesta tvůrčí a aktivní činnosti, je vytvoření neproduktivního svazku se světem. Neproduktivnost zahrnuje autoritarismus a destruktivismus. Konkrétně to jsou například různé druhy rituálů – v moderní době spíše uchylování se k alkoholu a dalším návykovým látkám, jež umožňují krátkodobý pocit úniku od starostí, osamocení a nejistoty. Nebo dále celkově závislost na něčem či někom, ničení. Další z cest pak může být zapadnutí do konformity a automatismu, což znamená konvenci a podřizování, identifikaci s určitou sociální skupinou, kde se člověk cítí důležitý a součástí něčeho. Člověk se o toto vše, ať už jakýmkoliv způsobem, snaží proto, že je před něj kladena možnost svobody, která je však spojena s odpovědností – musí promýšlet etické souvislosti svého chování a jednání, hledat a uskutečňovat svou legitimitu (zdůvodnění) svých skutků. Legitimizace může přinést sebeomezení jedince ve prospěch obecného dobra v rámci morálních a etických pravidel a následně až právě problém zdůvodnění.

Michael Hauser na krizi moderního člověka navazuje ve své knize Prolegomena k filosofii současnosti: „...se postmoderní subjekt nejspíše změní na dogmatika nebo fanatika, který absolutizuje svou obecnou jedinečnost. Jeho zanícení, jak říká Erich Fromm, neplyne z radosti, kterou dává tvůrčí vztah, nýbrž z vnitřní prázdnoty, která způsobuje, že fanatik plane jako ‚hořící led‘. Dalo by se to říci i tak, že nedostatek subjektivity, tedy nedostatek vlastní vůle, vlastního rozumu, vlastního vnitřního života

zvětšuje v člověku nutkání k tomu, aby se s něčím ztotožnil. Jakmile se s něčím ztotožní, obvykle to znamená, že se s citovým uspokojením podřídí cizí vůli, cizímu rozumu, cizí subjektivitě.⁵⁹

4.3 Autorita

Uplatňování autority má už tradici u většiny primitivních společností. Kvalita autority spočívá ve zkušenosti, moudrosti, velkorysosti, zdatnosti, odvaze a je nasazována v případě potřeby. Také existují autority pro různé příležitosti a krátkodobější potřeby – válku, urovnání sporů, náboženský obřad. Když kvality určené pro autoritu oslabují, pak autorita sama od sebe končí. Fromm tvrdí, že osobnost s autoritou má totiž dosahovat vysokého stupně vyspělosti a integrace, opravdového bytí. Lidé s takovou autoritou nemusí vyhrožovat a poroučet, protože z nich přirozeně autorita vyzařuje, a to prokazováním tím, kdo jsou a čím člověk může být. V pojetí autority a její kompetence přichází změna s utvářením společností založených na hierarchickém uspořádání. Společnost není sestavena jen z lovců a sběračů potravy, ale má mnohem složitější řád. Nyní kompetence autority spočívají na sociálním postavení jedinců. Kompetence není podstatným prvkem autority. V moderní demokracii bývá zvykem, že autorita zvolená dle různých pravidel, se sice autority zmocňuje, ale nevidí vztah mezi kompetencí a autoritou. Pravomoc je brána pouze za autoritu, ale za hlavní příčiněnost autority se nepovažuje právě pravomoc a možnost působení ve společenském sektoru.

Může se také stát, že vůdčí osobnost může být kompetentní v jedné oblasti, ale nekompetentní v jiné. Kvalitu své autority může například nějaký státník takto rychle ztratit a může ztratit vztah ke své autoritě a odcizit si ji. Fromm doplňuje: „*Skutečná nebo domnělá počáteční kompetence se přenáší na uniformu nebo titul autority. Nosí-li autorita tu správnou uniformu nebo má ten pravý titul, nahrazuje tento vnější znak kompetence kompetenci skutečnou a její kvality.*“⁶⁰ Například král s použitím titulu jako symbolu pro tento typ autority může být neschopný být autoritou, ale má autoritu danou. Pokud má titul, předpokládá se, že má kompetenční kvality. Na uvedených vynutitelných příkladech získání autority je poznat machinace propagandy typická

---

⁵⁹ HAUSER, Michael. *Prolegomena k filosofii současnosti*. Vyd. 1. Praha : Filosofia, 2007, str. 181.

⁶⁰ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 1994, str. 37.

v moderním světě. Bohužel metody silného veřejného šíření myšlenek ničí kritický úsudek lidí a otupují samostatné myšlení lidí.

Vysvětlením přirozeného pojetí svobody se vymezuje i vnímání autority. Svoboda je životním zájmem člověka, a pokud mu ji někdo ohroží, probouzí v něm obranný přístup (většinou agresí), který se děje u každého ohrožení životních zájmů. Existují dva druhy ohrožení svobody a to individuální a společenské. V souvislosti s tímto, je nutné podotknout, že je omyl si myslet, že touha po svobodě je produktem lidské kultury. Touha po svobodě je totiž biologickou reakcí lidského organismu a vychází z jeho přirozenosti. Avšak znalost biologického odůvodnění potřeby svobody nesmí omlouvat revoluční agresí vzniklou právě z potřeby bránit svůj život. Zničení je stále zničením. Jak Fromm zdůrazňuje: „... *at' má člověk v tomto ohledu jakékoli zásady, je důležité si stále uvědomovat, jak snadno se smísí čistě obranná agrese s nedefenzivní destruktivitou a se sadistickou touhou ovládnout druhé, místo abychoom byli sami ovládáni. Když k tomu dojde, revoluční agrese se zvrátí ve zlo a vede k obnovení situace, kterou chtěla původně zrušit.*“⁶¹

Snahy být svobodný jsou již dávno zakořeněny v kultuře po celém světě. Třídy, které byly dlouho utlačovány totalitarismem či nedemokracií se po jisté době však daly na stranu nepřátel svobody. Když totiž dosáhly vítězství za určitá práva, musely hájit nová privilegia a zákony. Konkrétní tužby po svobodě dle názoru Ericha Fromma vyjadřoval v tu dobu ekonomický liberalismus, politická demokracie, náboženská svoboda a individualismus. Člověk tímto přetrhnul vnější vazby: k přírodě, jako své přirozené a výchozí autoritě a také se oprostil od mnohaleté nadvlády církve. Dostal se k vlastní seberealizaci a svobodě jednotlivce. Svou svobodu pak častokrát vložil do spárů vůdců, kteří používali v rámci hesla, že vedou svůj lid do boje za svobodu, pouze zotročovali a svobodu lidí potlačovali.

Ale snahy o svobodu agresí není jen záležitostí moderní doby. Dějiny lidstva celkově jsou dějinami zápasů o svobodu, dějinami revolucí, válek pro osvobození, národních povstání. Fromm cituje ve své knize Anatomie lidské destruktivity H. von Foerster: „*Dalším důvodem pro domněnku, že člověku je vrozena pohnutka bojovat za svobodu, je fakt, že svoboda je předpokladem pro plné rozvinutí lidské osobnosti, pocitu pohody a duševního zdraví. Ztratí-li člověk svobodu, zmrzačí ho to a onemocní. Svoboda neznamená, že chybí jakékoli omezení, neboť růst je možný jen uvnitř nějaké*

---

⁶¹ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity : můžeme ovlivnit její podstatu a následky?*. Praha : Lidové noviny, 1997, str. 202.

struktury a každá struktura vyžaduje omezení.“⁶² Pak je otázkou, zda omezení slouží jiné osobě či instituci, nebo má autonomní charakter vyplývající z potřeby růstu dané osobnosti.

Vlastní problematika o obecném pojmu autority tkví v tom, jakého druhu autoritu máme mít. Můžeme totiž myslet racionální nebo iracionální autoritu. *Racionální autorita* má svůj původ v pravomoci, kde osoba vykonává svou funkci odpovědně za cílem, jímž byla pověřena. Pokud odpovědně pomáhá, spočívá její autorita na racionální základně. Uznání spočívá na tom, jak splní úkol a to i za stálé kontroly a kritiky. Spočívá však na rovnosti obou, autority i subjektu. *Iracionální autorita* má svůj původ oproti racionální v moci, kterou má nad lidmi. Moc je vyjádřena strachem a bezmocností podrobených lidí této autority. Nesmí zde nastat kritika, ta je zakázána. V souvislosti s totalitárním a antidemokratickým systémem se užívá pojmu autoritativní etika (neboli iracionální autorita). V protikladu s tímto stojí humanistická etika, klíčový pojem ve Frommově myšlení. Kritérii jsou neupírání člověku schopnost vědět, co je dobré a co zlé, dále autorita nepřesahuje individuum, systém se zakládá mimo jiné na rozumu a vědění a ne na strachu před autoritou, jde zde o zájmy subjektu.

Autoritu však nemůžeme chápat pouze negativně, jak by mohlo svádět. Například autorita ve výchově je uplatňována a má své místo. Každý z nás uplatňuje autoritu v některém období svého života. Rodič, ten kdo vychovává, musí svou autoritu na dítě uplatňovat, aby ochránil své děti a poskytoval jim rady.

S vnímáním autority vyvstává též přímo pojetí „antiautoritářské“. Jedná se o vnímání autority jako strachu z něčeho, co je vnucované, autoritářské, vyžadující disciplínu. Tato fobie se chápe jako touha po svobodě, úplné svobodě v rozhodování. U některých typů lidí může vzniknout pocit bezmocnosti, pokud je na ně vyvíjen autoritářský tlak, kde necítí svou vlastní svobodu. Pak v rámci psychologického zákona: „Čím větší je pocit bezmocnosti a čím větší nedostatek autentické vůle, tím více roste buď rezignace, nebo posedlost touhou uspokojit své vrtochy a trvat svévoli.“⁶³ Přílišné autoritářství tedy může vést k posedlosti trvání na svévoli. To však neznamená, že boj proti autoritám je správný, protože takový postoj může plodit narcistické dopřávání si a zhýčkaný život. Přílišný strach z autoritářství vede až k touze uniknout ze skutečnosti.

---

⁶² Tamtéž, str. 201.

⁶³ FROMM, Erich - ŽIHLOVÁ, Vlastislava. *Umění být*. 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1994, str. 32.

Závěr

Pokusila jsem se v této práci vylicít hlavní aspekty společenské teorie Ericha Fromma a vývoj jeho myšlení vzhledem k dalším vlivům v jeho životě a práci. Utváření mé práce postupně řeší vzájemné vztahy člověka a společnosti a nadále směřuje k tématům, které člověk musel a musí řešit v moderní době. Mým přínosem je kontext mezi Erichem Frommem a jeho názory na pojetí výchovy.

Touto prací jsem se snažila spíše o prognózu a rozbor, než diagnózu a řešení, jelikož cílem není rozřešit problematiku moderní doby, ale snažit se v ní vyznat vzhledem k jejím kontextům a vlivům. Závěry a průběžná shrnutí by měly být návodem k pochopení důvodů mnoha problémů moderní společnosti a problémů člověka, který se v ní ztrácí. Není žádoucí ukazovat jen na důsledky vzniku nesvobody, bezmocnosti, totalitarismu atd., ale měli bychom umět pochopit mechanismy, na kterých jsou tyto nežádoucí společenské jevy postaveny, a uvědomit si je při snaze zamezit jim. Pokud chceme hledat podněty k nebezpečnému společenskému vývoji a jeho procesům, je nutné začít přímo u člověka.

Erich Fromm nabídl svou teorii, jak pochopit okolní svět díky spojení psychologických, sociologických a někdy i filozofických faktorů v jeden celek. Je sporné, do jaké míry lze psychoanalytickou metodu uvažování aplikovat na jiné obory a oblasti, nicméně Fromm tuto metodu zavedl jinam než do psychiatrie a poskytl tak nová řešení různých problémů postihujících moderní lidstvo.

Pokus vysvětlit osobnost člověka i jeho chování způsobem, jak to učinil Erich Fromm, je velice originální. V psychoanalytickém pohledu se nám řada otázek, i těch výchovných, objevuje v jiném světle. Psychoanalytická teorie může být tak účinná při odhalování příčin výchovných problémů a také samozřejmě těch lidských a společenských.

Jako zásadní řešenou a ne zcela vyjasněnou otázku, která mi vyvstala, jako aktuální z Frommových úvah je pojetí hodnot. Špatné či žádné vnímání hodnot je až do současné doby velkým problémem. Moderní člověk často nezahrnuje svět hodnot do toho svého a je uzavřený ve svém konzumním světě. Jak tvrdí Soňa Dorotíková: „svět hodnot se nám připomíná – mimo jiné – i skrze svět věcí, ale v žádném případě s ním není totožný!“⁶⁴ Problém je v tom, že hodnotu vyvozujeme z daného objektu, věci.

---

⁶⁴ DOROTÍKOVÁ, Soňa. *Filosofie hodnot: problémy lidské existence, poznání a hodnocení*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 1998, str. 42.

Hodnoty však vyplývají ze sociálních rolí, jakou ten určitý objekt hraje v životě člověka. Věc sama přece nemůže určovat svou hodnotu. Člověk má mít hodnotu v sobě. Tento přístup mylného chápání hodnot vede k přednímu postavení hodnoty věcí, a ne význam hodnot samých. Hodnota je tak zaměňována za věc a bohatství hodnot je bohatstvím vlastnění. Pokud se soustředíme na hodnotu vlastnit, pak už tento pojem sám o sobě ztrácí svůj morální a humánní význam.

Důsledky takovýchto postojů popisoval Fromm a velmi výstižně rozlišil životní mody člověka na „mít“ a „být“.⁶⁵ Chceme být konzumenty a být tím, co máme být? Nebo chceme být a ne pouze mít? Spolu se změnou trávení volného času (soustředění se na výtvořky kulturního a zábavního průmyslu) se mění také vnitřní struktura subjektu: jeho myšlení, prožívání, životní orientace, charakterové vlastnosti, jednání. Ale není to dle vzoru historického materialismu za dob Marxe, který tvrdil, že lidská subjektivita je odrazem daných ekonomických podmínek. Erich Fromm vypracoval nejpłodnější teorii těchto charakterových přeměn subjektu, když spojil kritickou analýzu dvou osobností – Marxe a Freuda – a vytvořil pojem sociálního charakteru, který představuje chybějící spojovací článek mezi marxistickou společenskou analýzou a psychoanalýzou.

Fromm vyjadřuje své vyznání víry pomocí citátu od Hillela:

*„Život má cenu, aby byl žit, a každý je dost dobrý, aby zcela vyplnil místo v nepřetržitém řetězci životního procesu, jež mu bylo přirčeno. Pokud za sebe neručím sám, kdo potom? Pokud však jsem sám pro sebe, čím potom jsem?“*⁶⁶

---

⁶⁵ FROMM, Erich. *Mít nebo být?*. 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 1994, str. 26.

⁶⁶ FUNK, Rainer - JANOTOVÁ, Dana. *Erich Fromm*. Praha : Lidové noviny, 1994, str. 30.

Obrázek 1: Erich Fromm

Seznam použité literatury

- 1) *Antologie textů současné západní filozofie. 3., Problémy moderního humanismu.* Praha : SPN, 1967. 176 s.
- 2) CARROLL, John M. *Humanismus : Zánik západní kultury.* 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996. 199 s., [8] s. obr. příl. ISBN 80-85959-13-5.
- 3) Česko. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. *Národní program rozvoje vzdělávání v České republice : Bílá kniha.* Praha : Ústav pro informace ve vzdělávání : Tauris, 2001. 98 s. ISBN 80-211-0372-8.
- 4) DOROTÍKOVÁ, Soňa. *Filosofie hodnot: problémy lidské existence, poznání a hodnocení.* Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 1998. 162 s. ISBN 80-86039-79-X.
- 5) DRAPELA, Victor J. *Přehled teorií osobnosti.* 5. vyd. Praha : Portál, 2008. 174 s. ISBN 978-80-7367-505-9.
- 6) *Filozofický slovník.* Vyd. 1. Praha : Svoboda, 1976. 555, [1] s.
- 7) FREUD, Sigmund. *O člověku a kultuře.* 1. vyd. v tomto uspoř. Praha : Odeon, 1990. 444 s. Eseje ; Sv. 1. ISBN 80-207-0109-5.
- 8) FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity : můžeme ovlivnit její podstatu a následky?.* Praha : Lidové noviny, 1997. 520 s. Psychologie P ; sv. 7. ISBN 80-7106-232-4.
- 9) FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza.* Praha : Svoboda, 1967. 212 s.
- 10) FROMM, Erich. *Lidské srdce.* Praha : Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. 177 s. Český klub. ISBN 80-85637-28-6.
- 11) FROMM, Erich. *Mít nebo být?.* 2. vyd. Praha : Naše vojsko, 1994. 170 s. ISBN 80-206-0469-3.
- 12) FROMM, Erich. *Strach ze svobody.* 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1993. 138 s. ISBN 80-206-0290-9.
- 13) FROMM, Erich - ŽIHLOVÁ, Vlastislava. *Umění být.* 1. vyd. Praha : Naše vojsko, 1994. 124 s. ISBN 80-206-0225-9.

- 14) FUNK, Rainer - JANOTOVÁ, Dana. *Erich Fromm*. Praha : Lidové noviny, 1994. 139 s., fotogr. ISBN 80-7106-086-0.
- 15) HAUSER, Michael. *Prolegomena k filosofii současnosti*. Vyd. 1. Praha : Filosofia, 2007. 198 s. ISBN 978-80-7007-270-7.
- 16) *Hovory s Milanem Machovcem*. 1. vyd. Praha : Akropolis, 2008. 192 s. ISBN 978-80-86903-70-5.
- 17) JÚVA, Vladimír - JÚVA, Vladimír. *Úvod do pedagogiky*. Brno : Paido, 1994. 130 s. edice pedagogické literatury. ISBN 80-901737-6-4.
- 18) MARX, Karl. *Ekonomicko - filosofické rukopisy z roku 1844*. 1. vyd. Praha : SNPL, 1961. 167 s.
- 19) NESVADBA, Petr. *Filosofie a etika*. 1. vyd. Plzeň : Aleš Čeněk, 2006. 331 s. Vysokoškolské učebnice. ISBN 80-86898-92-X.
- 20) PALOUŠ, Radim - SVOBODOVÁ, Zuzana. *Homo educandus : filosofické základy teorie výchovy*. Vyd. 1. Praha : Karolinum, 2011. 166 s. ISBN 978-80-246-1901-9.
- 21) PELCOVÁ, Naděžda. *Výchova k humanismu : studijní texty rozšiřujícího studia učitelů ON a ZSV*. Praha : Pedagogická fakulta UK, 1999. 81 s. ISBN 80-86039-77-3.
- 22) PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie : [11 improvizovaných přednášek]*. 4., upr. vyd. Praha : Herrmann & synové, 1997. 178 s.
- 23) PONĚŠICKÝ, Jan. *Úvod do moderní psychoanalýzy*. Vyd. 1. V Praze : Triton, 2003. 195 s. ISBN 80-7254-426-8.
- 24) PRŮCHA, Jan - WALTEROVÁ, Eliška - MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 4., aktualiz. vyd. [i.e. Vyd. 5.]. Praha : Portál, 2008. 322 s. ISBN 978-80-7367-416-8.
- 25) Psychoanalýza v Čechách. (Konference). *Psychoanalýza v Čechách : sborník ze semináře ke 140. výročí narození Sigmunda Freuda*. Vyd. 1. Praha : Nakladatelství Franze Kafky, 1997. 91 s. ISBN 80-85844-34-6.
- 26) SOKOL, Jan. *Malá filosofie člověka a Slovník filosofických pojmů*. 6., přeprac. vyd., (Ve Vyšehradu 4.). Praha : Vyšehrad, 2010. 363 s. ISBN 978-80-7429-056-5.
- 27) STARK, Stanislav. *Filozofie člověka v historickém kontextu*. 1. vyd. Plzeň : Západočeská univerzita, 2008. 142 s. ISBN 978-80-7043-711-7.

- 28) VÁCLAVÍK, Vladimír. *Cesta ke svobodné škole*. 1. vyd. Hradec Králové : Gaudeamus, 1995. 216 s. ISBN 80-7041-229-1.
- 29) *Velká ekonomická encyklopedie*. Praha : Linde, 1999. 806 s. ISBN 80-7201-172-3.
- 30) VLTAVSKÝ, Vlastimil. *Člověk a společnost v humanistické perspektivě*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1987. 226 s.

Seznam doporučené literatury

- 1) FROMM, Erich. *Mýtus, sen a rituál*. Vyd. 1. Praha : Aurora, 1999. 223 s. ISBN 80-85974-70-3.
- 2) FROMM, Erich. *Umění milovat*. [Praha] : Český klub, 2008. 125 s. ISBN 978-80-86922-07-2.